

JEDAN POGLED NA REHABILITACIJU – SA POSEBNIM OSVRTOM NA PRAKSU USTAVNOG SUDA SRBIJE

Prof. dr Milan Škulić^a

U radu se objašnjava suština rehabilitacije u skladu sa pravilima zakona o rehabilitaciji, te uz posebnu analizu mehanizma delovanja Ustavnog suda u pogledu nekoliko odabranih slučajeva ustavnih žalbi koje su se ticale rehabilitacije prema Zakonu o rehabilitaciji. Svi analizirani slučajevi zasnovani su u osnovi i primarno na izdvojenim mišljenjima autora ovog teksta – kao sudije Ustavnog suda.

Objašnjavaju se sledeći aspekti odlučivanja Ustavnog suda u materiji rehabilitacije: 1) pitanje opravdanosti/neopravdanosti rehabilitacije nekadašnjih folksdojčera, odnosno pripadnika drugih nacionalnih manjina – oštećenih u svojim matičnim državama, ili koji su bili u sastavu okupacionih snaga tokom Drugog svetskog rata, 2) problem rehabilitacije ljudi koji su tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije potencijalno vršili ratne zločine, a samo „formalno“ oglašeni ne za ratne zločince, već za „narodne neprijatelje“, 3) pitanje rehabilitacije ljudi koji su kao ideološki protivnici/opponenti pravnosnažno osuđeni u SFRJ, 4) problem rehabilitacije ljudi koje je već „sama istorija rehabilitovala“, kao i 5) problem rehabilitacije potencijalnih ratnih profitera u periodu okupacije Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata.

KLJUČNE REČI: *rehabilitacija, Ustavni sud, krivična dela, ratni zločini, ideologija*

---

^a Redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i sudija Ustavnog suda.
E-mail: skulic@ius.bg.ac.rs ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4515-1852>

UVODNA RAZMATRANJA

Rehabilitacija je odavno postojeći krivičnopravni institut, čiji je *ratio legis* skopčan sa potrebom da se određeni naknadni životni efekti ostvarene krivičnopravne represije, vremenski ograniče, te ljudima koji su formalno, pravnosnažnom osudom donetom u krivičnom postupku, „žigosani“ kao učinioci krivičnih dela, nakon proteka određenog vremena, omogućiti da ne budu više stigmatizovani kao „kriminalci“, odnosno da na njih deluje manji stepen stigmatizacije zbog učinjenog krivičnog dela.

Osim takve „klasične“ rehabilitacije u krivičnopravnom smislu, postoji i veoma specifična vrsta rehabilitacije koja je povezana sa našom često, nažalost, i krvavom istorijom, te činjenicom da su mnogi građani nakon Drugog svetskog rata, pobedonosne revolucije i promenjenog društveno-političkog sistema, bili izlagani, između ostalog, i krivičnopravnoj represiji, ali i gubitku drugih prava, zbog svoje ideološke i političke pripadnosti. Samo je ova druga rehabilitacija i bila predmet rešavanja Ustavnog suda, koji je odlučivao u postupku po ustavnim žalbama koje su se ticale tog pitanja, što znači kada su ih podnosila lica koja su smatrala da neopravdano nije došlo do rehabilitacije u postupku pred redovnim sudovima.

Inače, takva vrsta „ideološko-politički“ motivisane represije, kao vida obračuna sa političkim i klasnim protivnicima, imala je nekada u praksi i *de facto* karakteristike objektivizacije odgovornosti za krivično delo, što bi se moglo smatrati još jednim oblikom manifestacije objektivne odgovornosti u krivičnom pravu (Ćirić, 2008, str. 11-12). Obrnuto, osnovnu fizionomiju nekih krivičnih dela čini *namera*, što je na primer, imanentno genocidu, u pogledu čega je važno pitanje i samo definisanje namere (Ćirić, 2015, str. 29).

Ne treba ni kada se radi o rehabilitaciji, kako onoj koja predstavlja institut krivičnog prava, tako i onoj koja proističe iz Zakona o rehabilitaciji, zaboraviti da krivičnopravna reakcija proizlazi iz zaštitne funkcije krivičnog prava. Naime, moderno krivično pravo pritom ostvaruje svoju zaštitnu funkciju kako time što propisuje određena krivična dela, tako i propisivanjem opštih normi koje se tiču opštih i objektivnih i subjektivnih obeležja krivičnih dela, osnova isključenja protivpravnosti i slično, ali sve to samo pod uslovom postojanja *krivice* učinioca, pri čemu je stepen krivice značajan i za odmeravanje kazne (Roxin, Greco, 2020, str. 1-2). Savremeno krivično pravo počiva na „principu krivice“ (Jescheck, Weigend, 1996, str. 24). Onda kada se zaštitna funkcija krivičnog prava ispoljavala u zaštiti određenih u osnovi ideoloških vrednosti u vreme jednopartijske države, tada ljudi koji su bili na takav način zahvaćeni krivičnopravnom represijom, mogu pod određenim

uslovima, ostvariti i pravo na rehabilitaciju, kao lica koja su iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, lišena života, slobode ili drugih prava.

Kada je reč o ulozi Ustavnog suda u odnosu na odluke redovnih sudova koje se tiču pitanja rehabilitacije, koje proizlazi iz Zakona o rehabilitaciji, a ne iz klasičnih krivičnopравnih pravila koja se odnose na rehabilitaciju kao institut krivičnog materijalnog prava,¹ on i tada deluje shodno svom mestu u pravnom sistemu Republike Srbije. Naime, Ustavni sud Srbije nije neki „nad sud“, „super sud“ ili „sud nad sudovima“ u pravnom sistemu Srbije, te da čak uopšte i nije deo redovnog sistema sudske vlasti u okviru Ustavom ustanovljenog sistema podele vlasti (Škulić, 2018, str. 205). To je tako, bez obzira što Ustavni sud inače ima pravo u nekim situacijama i da poništava odluke redovnih sudova. Naime, prema članu 170. Ustava Republike Srbije (Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021), ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, ako su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu. Postupak po ustavnoj žalbi se, u smislu člana 175. stav 3. Ustava, uređuje zakonom. Istovetna odredbi člana 170. Ustava je i odredba člana 82. Zakona o Ustavnom sudu (Službeni glasnik RS, br. 109/07, 99/11, 18/13 - odluka US, 40/15 - dr. zakon, 103/15 i 10/23).

Analizom prakse Ustavnog suda koja se tiče rehabilitacije u ovom tekstu će se posebna pažnja posvetiti analizi nekoliko osnovnih pitanja. To su: 1) pitanje opravdanosti/neopravdanosti rehabilitacije nekadašnjih folksdojčera, odnosno pripadnika drugih nacionalnih manjina – obeštećenih u svojim matičnim državama ili koji su bili u sastavu okupacionih snaga tokom Drugog svetskog rata, 2) problem rehabilitacije ljudi koji su tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije potencijalno vršili ratne zločine, a samo „formalno“ oglašeni - ne za ratne zločince, već za „narodne neprijatelje“, 3) pitanje rehabilitacije ljudi koji su kao ideološki protivnici/oponenti pravnosnažno osuđeni u SFRJ, 4) problem rehabilitacije ljudi koje je već „sama istorija rehabilitovala“, kao i 5) problem rehabilitacije potencijalnih ratnih profitera u periodu okupacije Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata.

¹ Naime, pod rehabilitacijom u materijalnom krivičnopравnom smislu podrazumeva se „vaspostavljanje ranijeg položaja punopravnog građanina, osuđenog lica, stavljanjem u zaborav njegove kriminalne prošlosti“ (Jakovljević, 1981, str. 51). Ovu vrstu rehabilitacije kao „krivičnopравni institut treba razlikovati od *političke rehabilitacije*“ u smislu Zakona o rehabilitaciji. Više o tome videti u Vuković (2021, str. 554).

Treba naravno, imati u vidu i kada je u pitanju rehabilitacija kao krivičnopравni institut, ali i kada se radi o rehabilitaciji shodno pravilima Zakona o rehabilitaciji, da je jasna veza između (krivičnog) prava i morala. Više o odnosu krivičnog prava/prava i morala videti u Kühl (2014, str. 3-15).

PITANJE (NE)OPRAVDANOSTI REHABILITACIJE FOLKSDOJČERA/ PRIPADNIKA DRUGIH NACIONALNIH MANJINA – OBEŠTEĆENIH U SVOJIM MATIČNIM DRŽAVAMA ILI KOJI SU BILI U SASTAVU OKUPACIONIH SNAGA

Smatram da se uvek i načelno, u odlukama Ustavnog suda koje se odnose na restituciju, Agenciji za restituciju mora skrenuti pažnja na određena važna pitanja, koja se tiču bitnih uslova za povraćaj imovine.² Stoga je autor ovog teksta, kao sudija Ustavnog suda već nekoliko puta prilikom odlučivanja o povraćaju imovine oduzete pripadnicima nekadašnje nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, izneo svoj stav koji je načelnog karaktera.

Naime, neophodno je uvek u odluci Ustavnog suda koja se tiče ovog pitanja, striktno navesti da Agencija za restituciju mora svakako da pribavi i podatak da podnosilac zahteva nije u matičnoj državi već obeštećen, te da se pri tom, ne radi o imovini koja je pripadala licu koje je bilo deo oružanih formacija država koje su okupirale Kraljevinu Jugoslaviju u Drugom svetskom ratu.

Naime, prilikom rasprava u nekim sličnim predmetima, u Ustavnom sudu se između ostalog, čulo i da Agencija za restituciju navodno ima stav da nekadašnji „Folksdojčeri“, ni u Nemačkoj i u Austriji nisu nikada zaista obeštećeni, već su samo primali odgovarajuću „socijalnu pomoć“. Smatram da ovo svakako nije tako, te da je, ako Agencija za restituciju zaista ima takav stav, u pitanju **velika greška**. Ovo je konačno, veoma uočljivo već i iz samih naziva relevantnih nemačkih i austrijskih propisa, gde se striktno koristi termin – „obeštećenje“, a naravno, ni ne spominje se bilo kakva „socijalna pomoć“, koja i kada je i ako primana, nije neposredno povezana sa problematikom *obeštećenja*, jer je reč o različitim pravnim institutima i mehanizmima. Konačno, nemačka reč „**Entschädigung**“ (sadržana u naslovu, ali i u sadržaju relevantnog zakona), se može prevesti jedino kao *obeštećenje*, isto kao što se naziv jednog od u ovom slučaju relevantnih zakona na nemačkom jeziku – „**Entschädigungsgesetz**“, jedino može prevesti kao *Zakon o obeštećenju*. Iz tog razloga pre svega, smatram veoma važnim da se na ovaj problem uvek posebno obrati pažnja, naročito stoga, što bi se tako moglo uticati i na pravilno rezonovanje Agencije za restituciju.

U praksi Ustavnog suda se čak moglo primetiti da je sam Ustavni sud u nekim svojim odlukama tvrdio da „*navodno* postoje zakoni kojima je u Nemačkoj i u Au-

---

² Pisac ovog teksta ovu argumentaciju posebno iznosi i obrazlaže u svom izdvojenom mišljenju u odnosu na odluku Ustavnog suda - UŽ-4668/2015, objavljenom u Službenom glasniku RS, br. 39/2018, od 25. maja 2018. godine.

strijii omogućeno obeštećenje nekadašnjih pripadnika nemačke nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji“. Posebno skrećem pažnju da se ne radi o nekakvim „*navodnim zakonima*“ ove vrste, već takvi zakoni odavno i sasvim nesporno postoje, a na temelju njih su u Nemačkoj i u Austriji, još odavno sprovedena kompletna obeštećenja ogromne većine nekadašnjih jugoslovenskih „folksdojčera“, kao i većine svih drugih pripadnika nemačke nacionalne manjine „preseljenih“ u Nemačku nakon Drugog svetskog rata, poput proteranih „sudetskih Nemaca“ iz nekadašnje Čehoslovačke i tako dalje.

Smatram da iz načelnih i veoma važnih razloga, Agenciji za restituciju treba striktno skrenuti pažnju da, kada se radi se o zahtevima za vraćanje oduzete imovine i ustavnim žalbama koje su povezane sa tim pitanjem, odnosno proizlaze iz tzv. restitucionih postupaka te vrste, ljude koji su sada državljani Nemačke ili Austrije, uvek treba posebno proveriti da li su kao podnosioci zahteva prethodno već obeštećeni u Nemačkoj ili u Austriji.

Ogromna većina nekadašnjih „Folksdojčera“ su u skladu sa određenim nemačkim zakonima,³ i prema jednom austrijskom zakonu,⁴ kao i na osnovu jednog posebnog ugovora, koji je zaključen između Nemačke i Austrije,⁵ *po pravilu, kompletno već obeštećeni* u samoj Nemačkoj i u Austriji. Treba obavezno i naglašeno **skrenuti pažnju Agenciji za restituciji** u odlukama Ustavnog suda Srbije, kojima se eventualno usvajaju ustavne žalbe „Folksdojčera“, sada državljana Nemačke i Austrije, iz prethodno opisanih razloga (propust roka za dostavljanje dokaze bez njihove krivice i slično), **da ovi podnosioci svakako moraju podneti dokaz da nisu u svojoj državi već obeštećeni**.

Većina nekadašnjih „folksdojčera“, verovatno oko 99%, ne može da dostavi dokaz da u Nemačkoj i Austriji nisu već obeštećeni, jer su oni, što je notorna činjenica u samoj Nemačkoj i Austriji, *već obeštećeni*.

Ne treba smetnuti s uma i da prema članu 5. stav 3. Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, pravo na vraćanje imovine **nema strani državljanin, odnosno njegovi zakonski naslednici, koji su već obeštećeni**, kao i lice koje je bilo **pripadnik okupacionih snaga koje su delovale na teritoriji Srbije za vreme Drugog svetskog rata, kao ni njihovi naslednici**.

³ Gesetz über den Lastenausgleich (Lastenausgleichsgesetz - LAG) od 14. avgusta 1952 i Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz - BVFG) iz 1953. godine.

⁴ Bundesgesetz vom 1962. über die Entschädigung von Umsiedlern und Vertriebenen (Umsiedler- und Vertriebenen- Entschädigungsgesetz - UVEG.)

⁵ *Deutsch-österreichischen Finanz- und Ausgleichsvertrages* iz 1961. godine (*Bad Kreuznacher Abkommen*).

Ovde naravno, treba imati u vidu da je većina „foklsdojčera“ muškog pola, koji su bili vojni obveznici nacističke Nemačke, bila u sastavu nemačkih okupacionih snaga i to uglavnom u sastavu *SS divizije Princ Eugen*, što je donekle bilo povezano i sa zakonskim pravilima same nacističke Nemačke, shodno kojima Nemci koji nisu rođeni u samoj Nemačkoj, tj. u „Rajhu“, nisu mogli da služe vojsku u „redovnim oružanim snagama“ („Wehrmacht“). Druga je stvar potom, pitanje odnosa Nemačke, Austrije i Srbije po ovom pitanju. Mogući problemi koji proizlaze iz tog odnosa ovih država bi se jedino mogli rešavati prema pravilima međunarodnog javnog prava, a onda naravno, dolazi u obzir i pitanje naknade ratne štete i slično.

Kako su i druge države, poput Mađarske, Bugarske i Italije, bila okupatori Kraljevine Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata, Agencija za restituciju bi uvek i kada se radi o zahtevima za restituciju pripadnika tih nacionalnih manjina, morala temeljno da proverava da li je ispunjen uslov da konkretan podnosilac zahteva nije bio pripadnik okupacionih snaga, odnosno da podnosilac zahteva nije naslednik/naslednica čoveka koji je kao pripadnik okupacionih snaga delovao na teritoriji Srbije za vreme Drugog svetskog rata, a ako bi se to utvrdilo, rehabilitacija, kao i sa njom skopčano vraćanje oduzete imovine, bili bi isključeni.

REHABILITACIJA LJUDI KOJI SU POTENCIJALNO VRŠILI RATNE ZLOČINE, A FORMALNO SU OGLAŠENI ZA „NARODNE NEPRIJATELJE“

Ustavni sud Srbije je, na sednici održanoj 22. februara 2018. godine, doneo odluku o usvajanju ustavne žalbe M. V. i utvrdio da je rešenjem Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, podnositeljki ustavne žalbe povređeno pravo na pravično suđenje, zajemčeno odredbom člana 32. stav 1. Ustava Republike Srbije. Istom odlukom (*UŽ-4668/2015*), Ustavni sud Srbije je poništio rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine i odredio da nadležni sud donese novu odluku o žalbi protivnika predlagača izjavljenoj protiv rešenja Višeg suda u Subotici Reh. 98/14 od 9. marta 2015. godine, a odbacio je zahtev podnositeljke ustavne žalbe za naknadu materijalne štete.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga iz kojeg je proistekla odluka Ustavnog suda br. *UŽ-4668/2015*, donetom većinom glasova sudija Ustavnog suda, kojom se utvrđuje da je podnositeljki ustavne žalbe utvrđena povreda Ustavom garantovanog prava na pravično suđenje (član 32. stav 1 Ustava Republike Srbije) i kojom je poništeno rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine.⁶

---

⁶ Odluka Ustavnog suda i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, objavljeni su u Službenom glasniku RS, br. 26/2018, od 5. aprila 2018. godine.

U izdvojenom mišljenju u odnosu na odluku Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, pisac ovog teksta je istakao da tu odluku smatra pogrešnom iz nekoliko osnovnih razloga:

1. Pokojni A. H., o kojem se radi u ustavnoj žalbi, nije lišen prava svojine na delu svoje imovine iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga (u smislu člana 1. Zakona o rehabilitaciji), niti je iz tih razloga proteran iz Jugoslavije, već je do toga došlo zato što je on tokom Drugog svetskog rata i u vreme okupacije Kraljevine Jugoslavije, aktivno učestvovao u jednom izrazito nečasnom činu, koji je pri tom, očigledno imao i kriminalni karakter.

2. Samo „inventarisanje“ imovine Jevreja u kojem je učestvovao čovek na koga se odnosi ustavna žalba je deo jedne šire i sistematske kriminalne akcije usmerene protiv jevrejske populacije širom okupirane Evrope tokom Drugog svetskog rata, pa i u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji, i ono kao takvo ima karakter odgovarajućeg kriminalnog akta, te predstavlja bitno obeležje određenih krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom. Takav karakter „inventarisanja jevrejske imovine“ tokom okupacije, postoji čak i potpuno nezavisno od toga da li je takvo delovanje bilo u isto vreme skopčano i sa sticanjem protivpravne imovinske koristi za ljude koji su obavljali takav „popis“, kao što je to i inače konstatovano u odnosu na konkretno lice čija se rehabilitacija zahtevala, a koja je odbijena, što je i bio razlog podnošenja ustavne žalbe. Dakle, uopšte nije relevantno u ovom slučaju da li je „inventarisanje“ jevrejske imovine u konkretnom slučaju još i dodatno bilo prevarnog karaktera, te omogućilo da čovek čija se rehabilitacija zahteva, tako još i protivpravno (dodatno/adheziono) stekne imovinsku korist, iako naravno, ta činjenica u jednom elementarnom moralnom i etičkom smislu, nije bez značaja.

3. Standard suđenja, pa i uopšte pravnog rezonovanja, se nikako ne može posmatrati „mehanički“ i „uprošćeno“, te apriorno smatrati istim/istovetnim, pa čak ni sličnim, u bitno različitim vremenskim periodima, koji se između ostalog, odlikuju i značajno drugačijim društvenim okolnostima, koje su po logici stvari, neodvojivo povezane i sa pravnim sistemom uopšte, pa i njegovim kaznenim segmentom. Dakle, standard suđenja i posebno standard dokazivanja u posleratnom vremenu se ne može mehanički i sasvim simplifikovano poistovetiti sa onim što je standard pravičnog postupka bilo koje vrste u današnjem vremenu i uopšte u epohama određene društvene, pa i pravne stabilnosti. Smatram da je standard „suđenja“ koji se odnosio na čoveka čija se rehabilitacija zahteva, odnosno postupak primenjen prema njemu, sasvim adekvatan vremenu u kojem se to „suđenje“ odvijalo, što se odnosi i na njegovo stavljanje na „listu narodnih neprijatelja“, koja se u ovom kontekstu, a s obzirom na sadržaj i suštinu njegovih radnji, praktično može u potpunosti poistove-

titi sa „listom ratnih zločinaca“, jer su radnje zbog kojih je uvršten na „listu narodnih neprijatelja“, po svojoj sadržini i karakteru identične nekim od radnji ratnih zločina protiv civilnog stanovništva.

4. Nije moglo biti sporno bilo kome ko je učestvovao u pogromu nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata, a relevantno učestvovanje predstavlja i popisivanje njihove imovine, radi konfiskacije, kakva će biti konačna sudbina tih Jevreja, tako da su svi akteri popisivanja jevrejske imovine, istovremeno bili i pomagači u sistematskom i masovnom zločinu nad Jevrejima. Taj „kapitalni zločin“, poznat i po izrazu „holokaust“, a koji je, između ostalog, bio predmet suđenja u Nirnbergu (tada kao zločin protiv čovečnosti, a kasnije preimenovan u genocid), te nakon nirnberškog suđenja predmet brojnih drugih krivičnih postupaka širom Evrope, predstavlja i krivično-pravno-istorijski veoma redak primer, kada se u međunarodnom krivičnom pravu, prednost krajnje izuzetno i naglašeno restriktivno, daje načelu legitimnosti u odnosu na načelo zakonitosti, pa bi i iz toga morao proizići stav da ne treba u suštini previše (o)lako poistovećivati standarde pravnog rezonovanja u okvirima današnjih uređenih sistema pravnih država, sa pravnim standardima tokom Drugog svetskog rata, neposredno po njegovom okončanju, ali i u prvim posleratnim godinama.

5. Može se smatrati cinizmom da ljudi koji su izvršili ratne zločine ili u njima na drugi način učestvovali, vremenom budu suštinski „privilegovani“, te rehabilitovani. Kada neko vrši inventar imovine ljudi koji će potom biti žrtve masovnih i sistematskih zločina, on tom zločinu, kao jedna vrsta pomagača, svesno i voljno doprinosi, tj. sa umišljajem učestvuje u njemu.

6. Krajnji „cilj“ podnositeljke ustavne žalbe, po svemu sudeći, nije sama rehabilitacija njenog pokojnog dede kao takva, već vraćanje imovine, odnosno prava svojine na delu imovine, što je pokojnom dedi svojevremeno oduzeto formalno kao „narodnom neprijatelju“, ali faktički kao „učesniku u ratnim zločinima“. Ovde stoga, treba imati u vidu i da prema samom Zakonu o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju, nemaju pravo na povraćaj imovine pripadnici okupacionih snaga, koje su okupirale delove teritorije Republike Srbije tokom Drugog svetskog rata, kao ni njihovi naslednici (član 5. stav 2. tačka 3). U konkretnom slučaju su povezana delovanja konkretnog čoveka u službi okupatora, ali u isto vreme i u funkciji pomaganja vršenju ratnih zločina.

7. Činjenicu „pripadanja“ okupacionim snagama ne treba apriorno poistovećivati sa određenim formalnim kriterijumima, poput na primer, nošenja ili nenošenja određene uniforme, isticanja ili neisticanja konkretnih oznaka i slično, već ta činjenica može proizići i iz određenih faktičkih okolnosti. To znači da, iako je čovek čija se rehabilitacija zahtevala, a koja je odbijena odlukom Apelacionog suda u Novom

Sadu, koju je potom svojom odlukom o usvajanju ustavne žalbe poništio Ustavni sud Srbije, bio državljaniin okupirane Kraljevine Jugoslavije, on se praktično svojim učešćem u ratnim zločinima okupacionih snaga, a u konkretnom slučaju se radi o mađarskoj vojsci koja je okupirala deo teritorije (sever) Srbije, tim okupacionim snagama faktički svojevolutno pridružio, pa ni stoga ne zaslužuje da bude rehabilitovan.

Konačno, na temelju svega prethodno istaknutog, zaključeno je i da je u konkretnom slučaju Apelacioni sud u Novom Sadu ispravno postupio kada je određene relevantne akte koji se odnose na pokojnog A. H., tretirao kao validan dokaz da se radi o učesniku u ratnim zločinima, te takve akte poistovetio sa odlukom u smislu člana 2. stav 2. Zakona o rehabilitaciji. Radi se o dva takva akta, koja su međusobno povezana i kao takvi se mogu smatrati odlukom iz člana 2. stav 2. Zakona o rehabilitaciji, a to su:

1. prijava Komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini 24. februara 1945. godine koja je evidentirana pod rednim brojem 1619. o zločinima okupatora i njihovih pomagača za „zločinca H. A., Mađara, starog 42 godine, stolara iz Bačkog Petrovog Sela“, u kojoj se navodi da je izvršio pljačku na štetu Jevreja. U prijavi se navodi da se nakon hapšenja svih Jevreja, žitelja Bačkog Petrovog Sela, pristupilo „da bi pravda bila zadovoljena“, inventarisanju svih stanova, da je inventarisanje izvršeno zlonamerno, na štetu oštećenih, jer najvrednije stvari i predmeti nisu uneti u inventar i da odgovornost za taj zločin snose oni koji su kao poverenici vlasti pravili inventar, među kojima je i „imenovani zločinac“ koji je potpisnik inventara. Ova prijava ima poseban značaj, jer je „praćena“ i *svojeručnim potpisom* A. H. na *inventarskoj listi* (onoj koja se odnosi na oduzimanje imovine od Jevreja), što je i formalno u prijavi označeno kao *potvrda u njoj sadržanih navoda*.

2. lista narodnih neprijatelja na kojoj je navedeno i ime A. H. iz Bačkog Petrovog Sela, pod rednim brojem 778. Ovu listu je sačinila Pokrajinska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini u elaboratu „Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini od 1941 – 1944, Druga grupa masovnih zločina – Armija“. Već sam naziv ove liste ukazuje da se radi o ratnim zločincima, bez obzira što se formalno oni označavaju kao „narodni neprijatelji“, a kao što je prethodno već objašnjeno u posleratnom vremenu iz shvatljivih razloga, nije uvek pravljena jasna i apsolutno precizna distinkcija između kategorije *narodnih neprijatelja* i *ratnih zločinaca*. Konačno i sam Zakon o rehabilitaciji propisuje da se pod licima koja ne mogu biti rehabilitovana odnosno licima iz člana 5. stav 3. tačka 3. Zakona o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju (Službeni glasnik RS, br. 72/11), smatraju sva lica koja su odlukom vojnog suda ili drugog organa pod kontrolom Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije od dana oslobođenja određenog mesta proglašena

za ratne zločince, odnosno učesnike u ratnim zločinima, sva lica koja su sudovi i drugi organi Demokratske Federativne Jugoslavije i Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kao i Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata proglasili da su ratni zločinci, odnosno učesnici u ratnim zločinima. Pod „drugim organom“, ovde svakako treba podrazumevati i Pokrajinsku komisiju za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, a njen „elaborat“ u ovom slučaju, suštinski ima značaj *odluke*.

Iz svega prethodno navedenog proizlazi stav istaknut u izdvojenom mišljenju pisca ovog teksta kao sudije Ustavnog suda, da je rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, dobro obrazloženo i da svakako nije proizvoljno. Ono se zasniva na načelima slobodne ocene dokaza i slobodnom sudijskom uverenju, a Apelacioni sud u Novom Sadu je sve svoje stavove i utvrđeno relevantno činjenično stanje obrazložio kako jasno i temeljno, tako i na ustavno-pravno sasvim prihvatljiv način.

Stoga nisu tačni navodi sadržani u odluci Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, da se radi o proizvoljnoj primeni prava, uz ilustraciju jednim „primerom“ iz prakse ESLJP, shodno kojoj „domaći sudovi, pored diskrecionog prava u pogledu toga koje će argumente i dokaze prihvatiti u konkretnom slučaju, imaju i obavezu da svoje odluke obrazlože na način tako da navedu jasne i razumljive razloge na kojima je ta odluka zasnovana“ (presuda ESLJP, *Kuznetsov i drugi protiv Rusije*, od 11. januara 2007. godine). Potpuno suprotno ovakvoj tvrdnji sadržanoj u odluci Ustavnog suda Srbije br. UŽ-4668/2015, Apelacioni sud u Novom Sadu je svoje rešenje Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, potpuno i kvalitetno obrazložio, naveo jasne i razumljive razloge, te pri tom, rešenje Rehž. 270/15 od 3. juna 2015. godine, uopšte i nije doneo rukovodeći se nekom svojom „diskrecionom ocenom“, već striktno na temelju načela slobodne ocene dokaza i slobodnog sudijskog uverenja.

Obrnuto, usvajanjem ustavne žalbe i poništavanjem rešenja Apelacionog suda u Novom Sadu Rehž 270/15 od 3. juna 2015. godine, Ustavni sud Srbije se neopravdano upustio u instanciono odlučivanje, a delimično čak i u osporavanje činjeničnog stanja, prethodno na validan način utvrđenog u pravnosnažno okončanom postupku pred redovnim sudovima.

REHABILITACIJA LJUDI KOJE JE SAMA ISTORIJA REHABILITOVALA

Ustavni sud Srbije je na svojoj sednici održanoj 4. aprila 2019. godine, doneo rešenje o odbacivanju ustavne žalbe, koja je izjavljena protiv rešenja Višeg suda u

Čačku Reh. 28/13 od 7. jula 2014. godine i rešenja Apelacionog suda u Kragujevcu Reh ž 160/14 od 24. novembra 2014. godine.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga rešenja Ustavnog suda Srbije br. UŽ-1971/2018, ističući da u suštini ne smatra spornom izreku tog rešenja, kojom je ustavna žalba odbačena, iako bi inače, odluka o odbijanju ustavne žalbe, odnosno meritorno rešavanje načelno bilo mnogo adekvatnije, ali da bi i takvo rešenje o odbacivanju ustavne žalbe moglo biti prihvatljivo, ukoliko bi njegovo obrazloženje bilo celovitije i suštinski usmereno ne samo na čisto formalne razloge, već na ukazivanje na suštinu stvari, a to je da **žrtvama nespornog zločina, rehabilitacija nije potrebna**. Potom je pisac ovog teksta kao sudija Ustavnog suda napisao i saglasno izdvoje-no mišljenje (Službeni glasnik RS, br. 34/2019).

U saglasnom izdvojenom mišljenju ističe se da nije prihvatljivo objašnjenje Ustavnog suda koji u svom rešenju o odbacivanju ustavne žalbe br. UŽ-1971/2018, sumarno konstatuje da su redovni sudovi za svoje stavove dali jasne, precizne i logične zaključke, zasnovane na prihvatljivoj primeni i tumačenju merodavnog prava na utvrđeno činjenično stanje, te da tvrdnje podnosioca ustavne žalbe o povredi prava na pravično suđenje i prava na rehabilitaciju, zajemčenih odredbama člana 32. stav 1. i člana 35. Ustava nisu osnovane. Naime, nije sporno da nisu povređena navedena ustavna prava podnosioca ustavne žalbe, ali smatram da je takva konstatacija morala biti drugačije i znatno detaljnije obrazložena u odluci Ustavnog suda, u odnosu na koju izdvajam mišljenje.

Rezonovanje Ustavnog suda koji se u obrazloženju svog rešenja o odbacivanju ustavne žalbe ograničio na striktno formalnu konstataciju da Republika Srbija prema odredbama Zakona o rehabilitaciji nije odgovorna za radnje i akcije okupatorskih snaga za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Republike Srbije, smatram preterano formalnim/formalističkim, iako ono samo po sebi nije pogrešno, ali ipak nije i dovoljno, kako u konkretnom slučaju, tako što je mnogo važnije i iz bitnih načelnih razloga.

Naime, uopšte nije sporno da Republika Srbija nije odgovorna za radnje i akcije, okupatorskih snaga i njihovih pomagača, za vreme trajanja Drugog svetskog rata na teritoriji Srbije, ali uprkos tome, iz toga ipak ne proizlazi zaključak da samo i isključivo zbog toga, zahteve za rehabilitaciju žrtava okupatorskih snaga, kao i kvislinških formacija tokom Drugog svetskog rata i okupacije Kraljevine Jugoslavije, ne treba usvajati, te ih treba odbijati ili odbacivati.

Nije sporno da ne treba usvajati ustavne žalbe koje se odnose na rehabilitaciju žrtava okupatorskih snaga i njihovih pomagača, ali ne iz takvih krajnje formalnih razloga, kao što se to navodi u odluci Ustavnog suda u odnosu na koju izdvajam

mišljenje, već zato što takve ustavne žalbe suštinski nemaju bilo kakvog smisla, jer žrtvama zločina, vršenih u masovnim razmerama tokom izrazito brutalne okupacije, baš nikakva formalna rehabilitacija nije ni potrebna.

Takvo striktno formalno rezonovanje Ustavnog suda, bez meritornog razmatranja problema (ne)rehabilitacije u konkretnom slučaju, što se odnosi i na druge situacije kada se za žrtve zločina okupatora i kvislinga, zahteva rehabilitacija, je pogrešna iz sledećih osnovnih razloga, koji se svode na:

1. načelnu potrebu da se ukaže na besmislenost rehabilitovanja žrtava zločina okupatora i njihovih pomagača, što bi se primarno postiglo meritornim rešavanjem predmeta ustavnih žalbi koje se tiču takvih rehabilitacionih zahteva, tako što bi se takve ustavne žalbe odbijale, ali bi se to supsidijarno moglo postići i rešenjima o odbacivanju takvih ustavnih žalbi, ali samo uz njihovo adekvatnije obrazlaganje, navođenjem suštinskih razloga koji nalažu da se takve ustavne žalbe ne usvajaju, kao i

2. neophodnost detaljnog obrazlaganja zašto u konkretnom slučaju majci podnosioca ustavne žalbe bilo kakva rehabilitacija nije potrebna.

Odluka u predmetu po ustavnoj žalbi br. UŽ-1971/2018 bi iz načelnih razloga trebalo da bude meritorna. Sa stanovišta podnosioca ustavne žalbe to nije od (pre) velikog značaja, jer se njegova žalba svakako ne usvaja, ali je ovo veoma važno iz principijelnih razloga.

Potpuno je besmisleno odbacivati ustavnu žalbu uz lakonsku tvrdnju da Srbija ne odgovara za zločine okupatora i njihovih kolaboracionista, jer to uopšte i nije sporno, ali bi iz takve konstatacije čak mogao proizići i jedan užasan, pa donekle i opasan zaključak da bi se i te žrtve čak mogle/morale rehabilitovati, ali da to prosto nije „stvar Srbije“, već onih koji su činili zločine, što bi naravno, bilo apsurdno.

Stoga bi takve ustavne žalbe morale biti odbijane iz načelnog razloga da žrtvama ratnih zločina i drugih zločina okupatora i njihovih pomagača rehabilitacija uopšte nije potrebna, što znači da bi se takve odluke morale donositi i uz jedno potpunije obrazloženje. Samo se takvom odlukom izražava i pijetet prema žrtvama. Tako se ispoljava i jedan viši stepen respekta prema žrtvama zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata, te se ukazuje ne besmislenost ideje o nekakvoj rehabilitaciji nespornih žrtava.

Nije dovoljno, a nije ni dobro ograničavati se na krajnje formalne razloge prilikom odlučivanja o ustavnim žalbama koje se odnose na rehabilitaciju žrtava zločina okupatora i njihovih kolaboracionista, te samo navoditi da Srbija ne odgovara za zločine okupatora tokom Drugog svetskog rata, jer bi onda, iz toga proizišao, odnosno mogao proizići i krajnje naopak zaključak da ne samo što za te zločine odgovara okupator, a ne Republika Srbija, već bi žrtve takvih zločina ipak mogle/trebalo da

budu rehabilitovane, ali da odluku o tome ne može, odnosno ne treba da donose organi Republike Srbije, već organi nekih drugih država, sukcesora nekadašnjih okupatora Kraljevine Jugoslavije. Ako se samo na tome temelje rešenja o odbacivanju takvih ustavnih žalbi (odnosno odluke o odbijanju takvih zahteva u redovnom sudskom postupku), onda je to potpuno pogrešno, a čak mislim i da je cinično. Suština je u tome da žrtvama zločina okupatora i njegovih pomagača, odnosno „kvislinga“, baš nikakva rehabilitacija nije potrebna.

Bilo je neophodno da Ustavni sud u svom rešenju o odbacivanju ustavne žalbe koju je podneo Ž.K., tvrdeći da je potrebna rehabilitacija njegove majke D.K., posebno i striktno konstatuje da je sada pokojna D. K., majka podnosioca ustavne žalbe bila žrtva zločina okupatora i kvislinških formacija tokom Drugog svetskog rata.

I samo formiranje Banjičkog logora, u kojem je protivpravno bila zatočena sada pokojna D. K., bio je element i manifestacija zločina okupatora i njihovih pomagača tokom Drugog svetskog rata.

Banjički logor je od formiranja i tokom celokupnog svog postojanja bio deo sistema logora i zatvora u okupiranoj Srbiji i uopšte u Kraljevini Jugoslaviji, tokom Drugog svetskog rata i segment jednog protivpravnog stanja stvorenog okupacijom, koja je podrazumevala i sistematsko vršenje zločina od strane okupatora i njihovih pomagača.

Sve žrtve zločina okupatora i kvislinških formacija u Srbiji i uopšte, u Kraljevini Jugoslaviji, tokom Drugog svetskog rata, kako one koje su pogubljene, tako i sve druge, poput ljudi koji su lišavani slobode u logorima, mučeni, zlostavljani, protivpravno zatvarani, deportovani, prisiljavani na prinudni rad i povređivani na druge načine, su samim tim što su mnogi pripadnici okupatorskih i kvislinških snaga pravnosnažno osuđeni za ratne i druge zločine, doživeli svoju punu satisfakciju, kako u istorijskom smislu, tako i u moralnom i pravnom smislu.

Kao žrtva zločina, sada pokojna D. K., ne samo da u formalnom smislu nema pravo na rehabilitaciju, već njoj suštinski rehabilitacija *nije ni potrebna*.

Iz svega prethodno navedenog proizlazi da bi u rešenju o odbacivanju ustavne žalbe u konkretnom slučaju, ili što bi bilo bolje i adekvatnije, u odluci o odbijanju ustavne žalbe, Ustavni sud morao izraziti svoj jasan stav da bi bilo ne samo protivpravno, već u jednom moralnom smislu krajnje cinično sada rehabilitovati žrtve masovnih i sistematskih zločina okupatora i njihovih domaćih pomaganja tokom Drugog svetskog rata, baš zato što su ti zločini nesporni kako u istorijskom, tako i u striktno formalno-pravnom smislu.

Kada bi se pogrešno i nepotrebno rehabilitovale žrtve zločina okupatora i njihovih kolaboracionista tokom Drugog svetskog rata u Srbiji, to ne samo da bi bilo

protivpravno, već bi to bilo, kako u istorijskom smislu, tako i u elementarnom životnom smislu, potpuno besmisleno, pa čak i apsurdno, a naročito s obzirom da su zločini okupatora, poput onih izvršenih u Banjičkom logoru, bili sistematski i masovni.

Iz prihvatanja kao opravdanih i takvih rehabilitacionih zahteva, poput konkretnog koji je predmet ustavne žalbe br. UŽ-1971/2018, mogla bi proizići apsurdna i suštinski ne samo protivpravna, već i izrazito nemoralna situacija, da kako su relativno retki zahtevi za rehabilitaciju ovakvih žrtava zločina, te s obzirom da su mnoge žrtve zločina, baš zbog učinjenih zločina ostale bez potomaka, tako da uopšte i nema lica koja bi pokrenula postupak njihove „rehabilitacije“, jedan ogroman broj žrtava zločina ostane „ner rehabilitovan“, a da „rehabilitovan“ bude jedan sasvim mali broj žrtava u odnosu na ukupan broj žrtava zločina okupatora i njegovih pomagača tokom Drugog svetskog rata. Ova činjenica, a na temelju svega prethodno izloženog, predstavlja i osnovni razlog zašto je pisac ovog teksta izdvojio mišljenje u odnosu na rešenje Ustavnog suda br. UŽ-1971/2018, smatrajući da je to rešenje moralo biti obrazloženo na takav suštinski način, a ne limitiranjem na striktno formalne razloge.

REHABILITACIJE LJUDI KOJI SU KAO IDEOLOŠKI PROTIVNICI/ OPONENTI PRAVNOSNAŽNO OSUĐENI U SFRJ

Ustavni sud Srbije je na svojoj sednici održanoj 22. novembra 2018. godine, doneo odluku o odbacivanju ustavne žalbe D.Đ. i S.Lj, koja je izjavljena protiv rešenja Apelacionog suda u Novom Sadu Reh. Ž. 194/15 od 24. decembra 2015. godine.

Pisac ovog teksta je kao sudija Ustavnog suda izrazio svoje neslaganje sa odlukom Ustavnog suda br. UŽ-1982/2016, donetom većinom glasova sudija Ustavnog suda, kojom se osporava pravnosnažno odbijanje zahteva za rehabilitaciju podnosioca ustavne žalbe (Službeni glasnik RS, br. 3/2019).

I na sednici Ustavnog suda pisac ovog teksta je izneo svoj stav da mu prihvatljivije deluje rešenje prvostepenog suda, nego potom, rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu, kojim je prvostepeno rešenje preinačeno, te zahtev za rehabilitaciju odbijen.

Veoma je neubedljivo obrazloženje Apelacionog suda, a predlagači ističu i da su u identičnim situacijama već donošene odluke o usvajanju zahteva za rehabilitaciju, pa se postavlja pitanje povrede prava na pravnu sigurnost. Ne deluje argumentovano ni “formalno-legalistički” argument da su “predlagači u krivičnom postupku osuđeni za tada postojeće krivično delo” i tako dalje, kada se pri tom, radi o krivič-

nom delu koje je po definiciji izrazito ideološkog karaktera – kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja u kombinaciji sa udruživanjem radi neprijateljske delatnosti.⁷

U krivičnopravnom sistemu SFRJ nije postojalo krivično delo koje je bilo više ideološkog karaktera od udruživanja radi neprijateljske delatnosti i to u vezi sa kontrarevolucionarnim ugrožavanjem društvenog uređenja, uz naravno i čuveni “delikt mišljenja”, odnosno neprijateljsku propagandu. Tu naravno, ima i izuzetaka, kao kada se takva krivična dela u praksi odnose na teroriste i slično, ali ovde nije bilo elemenata nekakvog terorističkog delovanja u tom vremenu, kao, na primer, obrnuto, kada se radilo o ustaškim teroristima, ili teroristima i separatistima na Kosovu i Metohiji, naročito kada je postojala sprega sa stranim službama koje su težile razbijanje SFRJ i tako dalje.

Treba imati u vidu i ciljeve tih ljudi, “predlagača” rehabilitacije, a potom podnosilaca ustavne žalbe, koji su se zalagali za “ujedinjenu Evropu”, demokratiju i višestranački sistem. Oni su očigledno bili veoma naivni tih 70-ih godina, čak i sa elementima izvesne “smušenosti”. Na primer, u Statutu njihove organizacije se čak spominje i nekakva “vojska”, ali isti taj Statut pri tom, strogo zabranjuje bilo kakvo nasilno delovanje, a naročito sabotaze, diverzije i slično, te čak propisuje da se takvi akti moraju prijaviti državnim vlastima. Iz ovoga proizlazi da su podnosioci ustavne žalbe po svemu sudeći, svojevremeno osuđeni ipak iz ideoloških razloga, a pri tom je svega desetak godina od te osude, u Srbiji uveden višepartijski sistem, država definisana kao demokratska, odnosno uvedena je demokratija kao oblik političkog režima.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga odluke Ustavnog suda Srbije br. UŽ-1982/2016, a odluku koja je iz tog predloga proizišla, smatra pogrešnom iz tri osnovna razloga, koji su međusobno logički povezana, a to su:

1. Neuviđanje da su krivična dela za koja su svojevremeno pravnosnažno osuđeni podnosioci ustavne žalbe u konkretnom slučaju izrazito ideološkog karaktera, te da iz toga, bez obzira na formalne karakteristike krivičnog postupka (pravo na odbranu, propisanost krivičnog dela u tadašnjem Krivičnom zakonu SFRJ i tako dalje), proizlazi zaključak da se očigledno radi o osudi iz *ideoloških razloga*;

⁷ Inače, na sednici Ustavnog suda (što je zabeleženo i u elektronskom komentaru), pisac ovog teksta je kao sudija istakao svoj načelni stav da bi bilo opravdano da se o ustavnoj žalbi br. UŽ-1982/2016, svakako rešava meritorno, a ne da se ona u jednoj vrsti „preliminarnog“ i „sumarnog“ odlučivanja, rešenjem Ustavnog suda odbaci. Naime, važnost pitanja rehabilitacije u konkretnom slučaju, gde ne treba zaboraviti da su podnosioci ustavne žalbe *prvo rehabilitovani* od strane prvostepenog suda (Viši sud u Šapcu, br. 4-Reh 51/2014, od 5. marta 2014. godine), da bi zatim ta odluka bila *preinačena na njihovu štetu* od strane žalbenog suda (Apelacioni sud u Novom Sadu, Reh ž. 194/15 od 24. decembra 2015. godine), nameće potrebu *meritornog rešavanja*.

2. Pogrešno ograničavanje Ustavnog suda samo na *formalnu ocenu* „pravne ispravnosti“ *krivičnog postupka* i iz njega proizišle osuđujuće presude u odnosu na podnosiocce ustavne žalbe, a bez nužnog povezivanja sa onim što je u stvari, bio predmet konkretnog krivičnog postupka, a to su krivična dela koja su kako inače, tako i posebno u konkretnom slučaju, bila izrazito ideološkog karaktera.

3. Neshvatanje da je „**sama istorija dala za pravo**“ podnosiocima ustavne žalbe, jer su svi oni osnovni ciljevi, za koje su se oni zalagali i „organizovali“ u doba SFRJ, veoma brzo nakon pravnosnažnih osuda (a danas je to već jedna društvena „matrica“), ili ostvareni (višepartijski sistem i demokratija), ili su deo zvanične spoljne politike (članstvo u EU).

Podnosioci ustavne žalbe su pravnosnažno osuđeni za dva krivična dela: 1) kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja i 2) udruživanje radi neprijateljske delatnosti.

KRIVIČNO DELO KONTRAREVOLUCIONARNOG UGROŽAVANJA DRUŠTVENOG UREĐENJA I OSNOVNE SPECIFIČNOSTI KRIVIČNIH DELA PROTIV OSNOVA SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVNOG DRUŠTVENOG UREĐENJA I BEZBEDNOSTI SFRJ

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja koje je postojalo do samog kraja krivičnog prava socijalističke Jugoslavije. Proisteklo je iz jedne „prve verzije“ te vrste delikta, sadržane u članu 100. Krivičnog zakonika FNRJ iz 1951. godine, gde je inkriminacija kontrarevolucionarnog napada na državu i društveno uređenje bilo prvo i „uvodno“ krivično delo u okviru Glave desete tog Zakonika, čiji je naslov bio „Krivična dela protiv naroda i države“.

Krivično delo kontrarevolucionarnog napada na državu i društveno uređenje je postojalo kada se učini delo upravljeno na to da se silom ili drugim protivustavnim putem obori vlast radnog naroda ili svrgnu izabrana ustavnom utvrđena predstavnička tela, savezna, republička, autonomna ili lokalna, kao i izvršni organi tih predstavničkih tela ili se učini delo upravljeno na to da se potkopa ekonomska osnova socijalističke izgradnje ili se učini delo upravljeno na to da se razbije jedinstvo naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije, ili da se ukloni ili drugi protivustavnim putem promeni federativno uređenje države. Ovo krivično delo je bilo umišljajnog karaktera, a nije se zahtevala i posebna namera učinioaca. Čak je u sudskoj praksi zauzet stav da se kontrarevolucionarni napad na državno i društveno uređenje može izvršiti ne samo sa direktnim umišljajem, već i sa eventualnim umišljajem, što znači, kako onda kada je učinilac bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje, tako i onda

kada je bio svestan da usled njegovog činjenja ili nečinjenja može nastupiti zabranjena posledica, pa je pristao na njeno nastupanje (Zlatarić, 1958, str. 10).

U krivičnopravnoj teoriji se uglavnom, insistiralo prilikom definisanja suštine kontrarevolucionarnog napada na državno i društveno uređenje, na isticanju ideoloških temelja tog krivičnog dela, poput objašnjenja da se tim krivičnim delom „inkriminišu napadi na osnove državnog i društvenog uređenja“, pri čemu te osnove „predstavljaju tekovine narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije, pa se zato delatnosti protiv revolucije i nazivaju kontrarevolucionarnim napadom na državno i društveno uređenje“ (Radovanović, Đorđević, 1977, str. 1977).

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja (član 114. KZ SFRJ), je bilo *izrazito ideološkog karaktera*. Ovo je očigledno već iz samih osnovnih karakteristika određenih krivičnih dela iz nekadašnje Glave petnaest KZ SFRJ – *Krivična dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ*. Tu spadaju sledeće osnovne specifičnosti krivičnih dela protiv tadašnjeg društvenog uređenja (Bačić i sar., 1986, str. 410-412):

1. Ova krivična dela imaju *izrazito klasni karakter*, što znači da se njima štite određeni društveno-ekonomski i politički odnosi, dakle oni interesi koji odgovaraju onim društvenim snagama koje su stvorile određeni društveno-ekonomski i politički sistem i koje taj sistem podržavaju, a kada je reč o društveno-ekonomskom i političkom sistemu nekadašnje SFRJ, treba naravno imati u vidu da se radilo jednopartijskom sistemu, čije su odlike bila tzv. demokratski centralizam, formalno „vlasti radničke klase“ i tako dalje, a kojim je suštinski monopolistički vladao Savez komunista, što znači da se svakako nije radilo o demokratskom društveno-političkom sistemu.

2. Krivična dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ su bila u osnovi *politička krivična dela*, pri čemu njihov politički karakter proizlazi iz zaštitnog objekta, kao i motiva iz kojih se takva krivična dela najčešće vrše.

3. U krivičnopravnoj teoriji SFRJ se isticalo da je „priroda nekih krivičnih dela protiv društvenog uređenja i bezbednosti zemlje takva da bi krivičnopravna represija bila iluzorna, pa i nemoguća ako dođe do ostvarivanja posledice koja je bila cilj izvršenja krivičnog dela“, što je razlog za izuzetno veliko *širenje zone kažnjivosti*, koja obuhvata ne samo kažnjivi pokušaj, već i pripremanje, kao i „sve druge radnje koje su podobne da ugroze društvene vrednosti određene u opisu ovih krivičnih dela“. Već takva suštinski preširoka zona kažnjivosti, koja omogućava i izuzetno široka tumačenja u praksi (suprotno zahtevima iz načela zakonitosti), ukazuje kako na izrazito ideološki karakter ovih krivičnih dela, već i na njihov nedopustivo represivan karakter.

4. Ova krivična dela se bez obzira na njihov naziv, suštinski svode najčešće na pružanje zaštite nosiocima vlasti, a kako je nesumnjivo „vlast“ u SFRJ bila nedemokratskog karaktera (naročito sa stanovišta današnjih standarda, ali i uopšte sa stanovišta višepartijskog političkog sistema i „klasične“ demokratije kao oblika političkog režima), onda je takva zaštita po logici stvari, izrazito ideološkog karaktera.

Naravno, nisu sva krivična dela iz Glave petnaest KZ SFRJ bila ideološkog karaktera, niti su samim tim, imala prethodno navedene osobenosti, koje se tiču samo određene vrste krivičnih dela iz te Glave KZ-a SFRJ. Naime, u grupu krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, spadaju i „klasična krivična dela protiv bezbednosti države“, kao što su ubistvo iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ, nasilje iz neprijateljskih pobuda prema SFRJ, oružana pobuna i terorizam.

Konačno u grupu krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ spadala su i neka krivična dela koja se mogu smatrati klasičnom **veleizdajom**, kao što su to ugrožavanje teritorijalne celine, sprečavanje borbe protiv neprijatelja, ugrožavanje nezavisnosti, služba u neprijateljskoj vojsci, pomaganje neprijatelju, podrivanje vojne i odbrambene moći, te *priznavanje kapitulacije i okupacije*.

Takva prethodno navedena krivična dela, bez obzira što su bila sadržana u Glavi krivičnih dela (*Krivična dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja i bezbednosti SFRJ*), čiji je sam naslov izrazito ideološkog karaktera i u okviru kojih su neka krivična dela očigledno ideološke prirode, predstavljaju *klasičan kriminalitet* usmeren protiv države, ali neposredno ili posredno i protiv građana, kao što je to posebno upadljivo u slučaju terorizma. Tada se radilo o krivičnim delima protiv bezbednosti države, ali najčešće i samih građana i njihovih dobara. Takva krivična dela (terorizam, oružana pobuna i tako dalje), bila su u funkciji legitimne zaštite države i njenog pravnog sistema, ali takođe u funkciji zaštite građana, što je posebno tipično kod krivičnih dela te vrste sa elementima nasilja, poput oružane pobune, terorizma i slično.

Učinioci takvih krivičnih dela „protiv države“ su bili „klasični kriminalci“, čak kada se radi o terorizmu i posebno opasni učinioci krivičnih dela. To se primećuje i u našoj krivičnopravnoj doktrini tog doba, pa se tako ističe da se „ova krivična dela pod različitim nazivima javljaju u zakonodavstvu svake države“, a „to su krivična dela kojima se napada na društveno uređenje i sistem vlasti u jednoj zemlji“ (Atanacković, 1985, str. 9). To, međutim, nije uvek bio slučaj kada se radi o drugoj vrsti krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, poput kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja i udruživanja radi neprijateljske delatnosti, onda kada je to udruživanje vršeno „radi kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja“ ili iz drugih „ideološko-političkih motiva“, a ne u cilju vršenja krivičnih dela sa elementima nasilja, odnosno krivičnih dela kao što su oružana pobuna, terorizam i

tako dalje, koja su kao što je prethodno objašnjeno u suštini oblici *klasičnog kriminaliteta usmerenog protiv države i pravnog sistema*, ali bilo posredno bilo nekada i neposredno (kao kada se radi o terorizmu) i protiv građana.

Sam normativni sadržaj inkriminacije iz člana 114. KZ SFRJ (kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja) je očigledno *naglašeno ideološkog karaktera*, a pri tom, što je od posebnog značaja, veliki deo normativnog sadržaja te inkriminacije očigledno ima karakter *kaučuk norme*, što je izrazito suprotno *lex stricta* i *lex certa* elementima načela zakonitosti, što znači zahtevima da krivičnopravne norme budu takve da *nisu podobne za preširoka tumačenja*, te da načelno moraju imati veoma visok nivo *određenosti* i *preciznosti*.

Naime i u krivičnom zakonodavstvu SFRJ, je važno načelo zakonitosti,⁸ što znači da je i u to vreme postojala dužnost zakonodavca da u što je moguće većoj meri ostvari zahtev sadržan u elementu *lex certa* načela zakonitosti, što se odnosi na neophodnost da krivičnopravne norme kojima se formulišu konkretne inkriminacije, budu precizne u što je moguće većoj meri, a načelno se smatra i da što je značajnije i važnije određeno krivičnopravno pitanje, to određenije i preciznije ono mora biti regulisano u krivičnom zakonu (Škulić, 2022, str. 17). Ovo nije bio slučaj sa izrazito ideološko-političkim krivičnim delom, kao što je kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja. Sudska praksa je u pogledu ovog krivičnog dela, takođe, bila donekle sklona i širim tumačenjima, pa se tako u jednoj presudi tadašnjeg Vrhovnog suda Hrvatske (Vrhovni sud Hrvatske 1 Kž 278/73, od 10 juna 1973. godine), navodi: „Što se tiče umišljaja, on kod jednog od suizvršilaca, može biti više određen, dok je kod drugog dovoljna i samo svijest o međusobnoj suradnji u izvršenju jedne djelatnosti, a da pri tome nije potrebno da je ova svijest, tj. saznanje o suradnji postojala još u pogledu izvršenja pojedinih radnji“ (Čejović, 1986, str. 5).

Moglo bi se čak smatrati da iz samog *naziva* krivičnog dela iz člana 114. KZ SFRJ proizlazi kako njegov naglašeni ideološki karakter, tako i njegova suštinska nelegitimnost. Naime, osnovni cilj te inkriminacije je *zaštita revolucionarnih teokovina*, odnosno rezultata svojevremeno uspešno sprovedene *revolucije* u Jugoslaviji, ali sama ta revolucija je sa stanovišta pravnog sistema Kraljevine Jugoslavije, bila striktno nelegalna i svodila se na nasilno protivustavno rušenje tadašnje vlasti i to u uslovima ratne okupacije i rasparčavanja okupirane zemlje, kada je čak na delu okupirane teritorije (tzv. NDH), sprovedeno sistematsko genocidno uništenje srpskog naroda.

Da revolucija u kombinaciji sa narodno-oslobodilačkom borbom, ali i brutalnim građanskim ratom na teritoriji okupirane Kraljevine Jugoslavije, nije uspešno

⁸ Više o tome videti u Stojanović (2024, str. 28).

realizovana, odnosno da „revolucionari nisu pobedili“, svi učesnici „revolucije“ bi se mogli smatrati učiniočima određenih krivičnih dela učinjenih protiv države, tj. protiv Kraljevine Jugoslavije. Ovo je samo jedna ilustracija mogućeg pogleda na suštinu krivičnog dela kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja, ali naravno, ipak ne treba ići predaleko u ovakvim zaključcima, jer SFRJ, kao izraz kontinuiteta socijalističke Jugoslavije nastale nakon Drugog svetskog rata (DFJ i FNRJ), te država nastala u suštini jednom vrstom revolucionarnog prevrata, je bila međunarodno priznata, imala je svoj uređeni pravni sistem, koji se između ostalog odlikovao i znatno višim stepenom prava i sloboda u odnosu na druge tadašnje socijalističke države (države tzv. real-socijalizma), ali ona pri tom, svakako *nije bila demokratska država* i nesporno je bila *jednopartijska*, a kao izraz tih njenih karakteristika, u krivičnom zakonodavstvu SFRJ je bilo i krivičnih dela koja su imala izrazito *ideološki* karakter.

Krivično delo kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja je postojalo kada izvršilac učini delo, koje je opciono upravljeno na:

1. Ograničavanje ili obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi;
2. Podrivanje ustavom utvrđenog društveno-ekonomskog uređenja, društveno političkog sistema ili sistema samoupravljanja;
3. Protivustavno svrgavanje organa društvenog samoupravljanja i vlasti, njihovih izvršnih organa ili predstavnika najviših državnih organa;
4. Podrivanje ekonomske osnovice zemlje;
5. Razbijanje bratstva i jedinstva ili narušavanje ravnopravnosti naroda i narodnosti; ili
6. Protivustavnu promenu federativnog uređenja države.

KRIVIČNO DELO UDRUŽIVANJA RADI NEPRIJATELJSKE DELATNOSTI

Krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz člana 136. KZ SFRJ je imalo *dva osnovna oblika*. Prvi oblik je postojao kada izvršilac stvara zaveru, bandu, grupu ili drugo udruženja radi vršenja određenih krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ, među koja je spadalo i kontrarevolucionarno ugrožavanje društvenog uređenja. Drugi oblik ovog krivičnog dela je postojao kada određeno lice postane član takve zavere, bande, grupe ili drugog udruženja čiji je cilj vršenje određenih krivičnih dela iz Glave petnaest KZ SFRJ.

U krivičnopravnoj teoriji se *ratio legis* krivičnog dela udruživanja radi neprijateljske delatnosti objašnjavao time da je to krivično delo neophodno „imajući u vidu

posebnu društvenu opasnost krivičnih dela protiv osnova socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja“ (Lazarević, 1991, str. 38).

I krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti je bilo pretežno ili bar delom, ideološkog karaktera, što se vidi već iz samog njegovog naziva, ali samo onda kada se udruživanje odnosilo na „ideološka krivična dela“, poput kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja, a ne na i neka druga „klasična“ krivična dela protiv države, kojima se najčešće povređuju i neka klasična dobra građana, kao što je na primer, terorizam. Naravno, kao i svaki oblik „zavere u krivičnopravnom smislu“, odnosno inkriminisanja samog stvaranja određenog oblika „kriminalnog organizovanja“, kao i samog članstva u takvoj organizaciji, ono po logici stvari, predstavlja jednu „fleksibilnu“ krivičnopravnu konstrukciju, koja je u praksi često na samoj „ivici“ načela zakonitosti.⁹

OSNOVNI ARGUMENTI ZAŠTO JE ISTORIJA DALA ZA PRAVO KONKRETNIM LICIMA OSUĐENIM ZA KRIVIČNO DELO KONTRAREVOLUCIONARNOG UGROŽAVANJA DRUŠTVENOG UREĐENJA I NEPRIJATELJSKOG UDRUŽIVANJA, A U ODNOSU NA KOJE JE NEOPRAVDANO ODBIJEN ZAHTEV ZA REHABILITACIJU

U konkretnom slučaju odbijanja rehabilitacije koji je objašnjen u prethodnom tekstu, ispoljava se kako jedan potpuno nepotreban i u osnovi loš, te pravno neutemeljen - krajnje formalistički pristup Ustavnog suda, tako i činjenica da je sama „istorija dala za pravo“ konkretnim ljudima koji neopravdano nisu rehabilitovani.

FORMALISTIČKI PRISTUP USTAVNOG SUDA

Formalistički pristup Ustavnog suda, koji smatra da su podnosioci ustavne žalbe svojevremeno pravnosnažno osuđeni za tada postojeće krivično delo (što je samo formalno u skladu sa načelom zakonitosti), te da su u krivičnom postupku imali

⁹ Na primer, krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti, iako je to bila konkretna inkriminacija, a ne oblik saučesništva, kao što je to inače, tipična krivičnopravna konstrukcija zavere u krivičnom pravu SAD, ima i određene sličnosti sa poznatim institutom iz postupka pred „Haškim tribunalom“, a to je „zajednički (udruženi) zločinački poduhvat“, koji se prema svom nazivu na engleskom jeziku *Joint Criminal Enterprise* označava skraćeno i kao „JCE“.

To je onda dalo lepu priliku nekim duhovitim pravnicima da imajući u vidu praksu Haškog tribunala i osobenosti te krivičnopravne konstrukcije koja izuzetno široko proteže granice odgovornosti za bilo koje krivično delo proisteklo iz veoma maglovite koncepcije „udruženog zločinačkog poduhvata“, u pogledu skoro svakog aktuelnog ili mogućeg „učesnika“ takvog poduhvata, skraćenicu „JCE“, objasne kao „*Just to Convict Everyone*“, odnosno „zgodno da se osudi bilo ko/svako“. Više o tome videti u Škulić (2022, str. 249-250). Uporedi i sa Čučilović (2021, str. 81-97).

legitimno pravo na odbranu, je ovde po mom mišljenju pogrešan, jer se tu gubi iz vida *suština stvari*, a to je da uopšte nema značaja kakav je bio konkretan krivični postupka (poput kvaliteta prava na odbranu, koje uključuje i pravo na branioca, postojanja/korišćenja prava na žalbu i tako dalje), kada je sam *predmet tog krivičnog postupka* bio izrazito ideološkog karaktera. Tada bez obzira na osobine konkretnog krivičnog postupka osuda za takva *ideološka krivična dela*, po logici stvari, postaje *osuda iz ideoloških razloga*.

Pored ovoga, podnosioci ustavne žalbe su s pravom isticali i to valjano obrazložili primerima iz sudske prakse da su nadležni sudovi u Republici Srbiji, u postupcima rehabilitacije, u identičnim činjeničnim i pravnim situacijama donosili drugačije – usvajajuće odluke.

Kada bi za ocenu da nema uslova za rehabilitaciju i da se ne radi o osudi iz ideoloških razloga, bilo apsolutno dovoljno to što je krivično delo za koje je konkretno lice osuđeno, postojalo kao krivično delo u vreme osude, onda na primer, ni većina „Golootočana“, ne bi mogla biti rehabilitovana, jer je veliki broj njih (a bilo je naravno i mnogo „Informbirovaca“ koji su osuđeni u jednoj vrsti „administrativnog postupka“, dakle čak ne ni za krivična dela i ne od strane suda), bio osuđen u krivičnom postupku i za tada postojeća krivična dela, čak i krivična dela kao što je špijunaža.

Naravno, kako je i istorijski nesporno da je ogroman broj zatočenika na Golom Otoku, odnosno uopšte ljudi osuđenih kao „Informbirovci“, čak i prema tadašnjim kriterijumima, bio potpuno nevin, odnosno da nisu bili čak ni simpatizeri Informbiroa, da su bili lojalni svojoj državi i slično, a da su i oni koji su se izjasnili za Informbiro, bili osuđeni primarno iz ideoloških razloga, nije sporno ni u postupku pred redovnim sudovima, kao ni u postupku pred Ustavnim sudom, da svi ti ljudi zaslužuju rehabilitaciju. Dakle, već ovaj primer jasno ukazuje da ne može ni u kom slučaju da bude dovoljno za ocenu da nema uslova za rehabilitaciju i da se ne radi o osudi iz ideoloških razloga, samo to što je konkretno krivično delo za koje je neko osuđen, u vreme osude *postojalo kao krivično delo* u skladu sa tada važećim krivičnim zakonodavstvom.

Konačno, u Srbiji je rehabilitovan veliki broj ljudi, često i na temelju prilično konfuznih kriterijuma, naročito u vreme važenja prvog Zakona o rehabilitaciji iz 2006. godine (Službeni glasnik RS, br. 33/2006), kada je postupak rehabilitacije imao jednostepeni karakter, ako je zahtev za rehabilitaciju usvojen, a mogao je biti drugostepen, samo po žalbi predlagača, ukoliko je prvostepeni sud odbio zahtev za rehabilitaciju, ali i kasnije, prema sada važećem zakonu iz 2011. godine (Službeni glasnik RS, br. 92/2011), kada je postupak rehabilitacije bitno promenjen, te kada je omogućeno da se odvija u dva stepena, bilo po žalbi predlagača (kada je zahtev odbijen), bilo javnog tužioca (kada je zahtev usvojen).

Deo postupaka rehabilitacije je imao svoj „epilog“ i pred Ustavnim sudom. U svom prvom izdvojenom mišljenju u odnosu na jednu odluku Ustavnog suda (UŽ-4668/2015), nisam se saglasio sa poništavanjem odluke Apelacionog suda u Novom Sadu, kojom je odbijen zahtev za rehabilitaciju čoveka koji je svojevremeno osuđen zbog učestvovanja u zločinu nad Jevrejima tokom Drugog svetskog rata. U tom izdvojenom mišljenju sam posebno istakao da se standard suđenja, pa i uopšte pravnog rezonovanja, nikako ne može posmatrati „mehanički“ i „uprošćeno“, te apriorno smatrati istim/istovetnim, pa čak ni sličnim, u bitno različitim vremenskim periodima, koji se između ostalog, odlikuju i značajno drugačijim društvenim okolnostima, koje su po logici stvari, neodvojivo povezane i sa pravnim sistemom uopšte, pa i njegovim kaznenim segmentom.

Kada se radi o izdvojenom mišljenju autora ovog teksta, ne može se realno tvrditi da je standard suđenja u vremenu kada su sadašnji podnosioci ustavne žalbe oglašeni krivim, bio na niskom nivou, čak ni prema sadašnjim merilima i nimalo nije sporno da su podnosioci ustavne žalbe pravnosnažno osuđeni za tada postojeća krivična dela u regularnom krivičnom postupku, ali to samo po sebi, u ovom konkretnom slučaju ipak nije relevantno, jer su sama krivična dela za koja su podnosioci ustavne žalbe tada pravnosnažno osuđeni, bila izrazito *ideološkog karaktera*.

ISTORIJSKI RAZLOZI ZA USVAJANJE USTAVNE ŽALBE I REHABILITACIJU KONKRETNIH LJUDI /PODNOŠILACA USTAVNE ŽALBE/REHABILITANATA U POSTUPKU PRED REDOVNIM SUDOVIMA

Podnosioci ustavne žalbe su presudom Okružnog suda u Šapcu K. 36/79 od 8. avgusta 1979. godine oglašeni krivim zbog toga što su, kao saizvršioци, izvršili krivično delo udruživanja radi neprijateljske delatnosti iz člana 136. stav 2. u vezi stava 1. KZ SFRJ, a u vezi krivičnog dela kontrarevolucionarnog ugrožavanja društvenog uređenja iz člana 114. KZ SFRJ i osuđeni, i to D. Đ. na kaznu zatvora od pet godina i šest meseci, a S.A. na kaznu zatvora od tri godine i šest meseci, u koju im je uračunato i vreme provedeno u pritvoru. Presudom Vrhovnog suda Srbije Kž. 856/79 od 21. februara 1980. godine, potvrđena je prvostepena osuđujuća presuda.

Suština se ovde svodi na to da je sama *istorija dala za pravo podnosiocima ustavne žalbe*. Naime, oni su pre svega osuđeni zbog zalaganja za:

1. Višepartijski sistem,
2. Demokratiju i
3. Ujedinjenu Evropu.

Svega desetak godina od pravnosnažnosti osuđujuće presude u odnosu na sadašnje podnosiocce ustavne žalbe, u Srbiji je Ustavom iz 1990. godine i pratećim zakonima, uveden višepartijski sistem. Tadašnja SR Jugoslavija i Srbija u njenom sastavu, su bile države koje su se odlikovale demokratijom kao oblikom političkog režima. Srbija je demokratska država i u skladu sa važećim Ustavom iz 2006. godine.

Prema članu 1. Ustava Srbije iz 1990. Republika Srbija je demokratska država svih građana koji u njoj žive, zasnovana na slobodama i pravima čoveka i građanina, na vladavini prava i socijalnoj pravdi. U članu 2. stav 1. Ustava Srbije iz 1990. godine, bilo je propisano da suverenost pripada svim građanima Republike Srbije, a odredbama člana 2. stav 2. Ustava Srbije iz 1990. godine, bilo je utvrđeno da građani ostvaruju suverenost referendumom, narodnom inicijativom i preko svojih slobodno izabраниh predstavnika.

Prema članu 44. stav 1. Ustava Srbije iz 1990. godine, „jamči se sloboda političkog, sindikalnog i drugog organizovanja i delovanja i bez odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa. U članu 42. Ustava Srbije iz 1990. godine proklamovano je *opšte aktivno i pasivno biračko pravo*: „Građanin koji je navršio 18 godina života ima pravo da bira i bude biran u Narodnu skupštinu i u druge organe i izborna tela. Izbori su neposredni, biračko pravo je opšte i jednako, a glasanje je tajno. Kandidata za narodnog poslanika i za druge organe i izborna tela može predložiti politička stranka, druga politička organizacija ili grupa građana.“

Prema članu 2. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, suverenost potiče od građana koji je vrše referendumom, narodnom inicijativom i preko svojih slobodno izabраниh predstavnika. Prema članu 5. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, jemči se i priznaje uloga političkih stranaka u demokratskom oblikovanju političke volje građana.

Odredbom člana 5. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, propisano je: *Osnivanje političkih stranaka je slobodno*. Prema članu 55. stav 1. važećeg Ustava Srbije iz 2006. godine, „jemči se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog udruživanja i pravo da se ostane izvan svakog udruženja“.

Dakle, od 1990. godine je Srbija definisana kao *demokratska država* u kojoj postoji *višepartijski sistem*, a od početka 2000-ih godina je jedan od osnovnih spoljnopolitičkih ciljeva Srbije da postane članica Evropske Unije, iz čega proizlazi da su svega desetak godina od pravnosnažnosti osuđujuće presude u odnosu na sadašnje podnosiocce ustavne žalbe, oni ciljevi radi čijeg su se postizanja oni svojevremeno organizovali i delovali, a zbog čega su pravnosnažno osuđeni zbog izvršenja u osnovi *ideoloških krivičnih dela*, postali najšire prihvaćeni, legitimni i legalni. Ova činjenica, a na temelju svega prethodno izloženog, predstavlja i osnovni razlog zašto je

podnosiocima ustavne žalbe trebalo rehabilitovati u redovnom sudskom postupku, te je stoga pisac ovog teksta kao sudija Ustavnog suda izdvojio mišljenje u odnosu na rešenje Ustavnog suda br. UŽ-1982/2016.

PROBLEM REHABILITACIJE POTENCIJALNIH RATNIH PROFITERA U PERIODU OKUPACIJE KRALJEVINE JUGOSLAVIJE TOKOM DRUGOG SVETSKOG RATA

Ustavni sud je na svojoj sednici održanoj 11. aprila 2024. godine, doneo odluku kojom je usvojio ustavnu žalbu M.R.S.B. i utvrdio da je rešenjima Višeg suda u Beogradu Reh. 217/15 od 18. marta 2015. godine i Apelacionog suda u Beogradu Reh ž. 81/19 od 8. jula 2019. godine podnositeljki ustavne žalbe povređeno pravo na pravično suđenje, zajemčeno članom 32. stav 1. Ustava Republike Srbije.

Ustavni sud je poništio rešenje Apelacionog suda u Beogradu Reh ž. 81/19 od 8. jula 2019. godine i odredio da isti sud ponovo odluči o žalbi predlagača izjavljenoj protiv rešenja Višeg suda u Beogradu Reh. 217/15 od 18. marta 2015. godine.

Pisac ovog teksta je glasao protiv predloga odluke Ustavnog suda UŽ-8669/2019, te napisao izdvojeno mišljenje (Službeni glasnik RS, br. 47/2024, od 24. maja 2024. godine), iz čega proizlazi da odluku koja je proizišla iz predloga sudije izvestioca, smatra pogrešnom i neadekvatnom iz dva osnovna razloga:

1. Lice u odnosu na koje je zahtevana rehabilitacija tj. tzv. rehabilitant, uopšte ne spada u kategoriju lica koja se mogu rehabilitovati, odnosno koja je potrebno rehabilitovati, kao i

2. Oduzimanje imovine kao posledica utvrđene tzv. ratne dobiti bio je uobičajeni pravni mehanizam širom posleratne Evrope, kojim se reagovalo na ratno profiterstvo, te načelno nije bio utemeljen, niti na bilo kakvim ideološkim/političkim/nacionalnim/verskim kriterijumima, niti je podrazumevao utvrđivanje formalnog protivpravnog porekla novčanih sredstava kojima se pribavljala odgovarajuća imovina i realizovale druge vrste pravnih poslova u vreme rata i okupacije.

LICE U POGLEDU KOJEG SE ZAHTEVA/ZAHTEVALA REHABILITACIJA NE SPADA U KATEGORIJU LICA KOJA SE MOGU /KOJA JE POTREBNO REHABILITOVATI

Zakonom o rehabilitaciji (Službeni glasnik RS, br. 92/2011), propisano je da se tim zakonom uređuju rehabilitacija i pravne posledice rehabilitacije lica koja su iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, lišena života, slobode ili dru-

gih prava do dana stupanja na snagu tog zakona, sudskom ili administrativnom odlukom organa Republike Srbije.

Lice u odnosu na koje je zahtevana rehabilitacija, a što je s pravom, odbijeno odlukama nadležnih redovnih sudova, nije imovine/prava na imovinu lišeno iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, te samim tim, ne spada u „krug“ lica koja je moguće/potrebno rehabilitovati u skladu sa članom 1. stav. 1. tačka 3. Zakona o rehabilitaciji.

Prethodno objašnjenje da konkretno lice („M.N.“), tzv. rehabilitant, uopšte ne spada u lica koje se mogu rehabilitovati, odnosno koja je potrebno rehabilitovati, proizlazi iz suštinskog *ratio legis*-a Zakona o rehabilitaciji, koji podrazumeva pre svega, ispravljanje određene „istorijske nepravde“, koja se svodi na svojevrsno „žigosanje“, odnosno formalno obeležavanje određenih ljudi kao npr. narodnih neprijatelja, a na temelju čega su oni potom, lišavani i niza svojih prava, pa i prava na život, slobode, ali i prava na imovinu. U konkretnom slučaju takvog „žigosanja“, kao svojevrsne stigmatizacije, nema u formalnom smislu.

Naravno, svakako nije prijatno da neko bude označen kao „ratni profiter“, ali onda kada takvo označavanje nije proisteklo iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, već je naprotiv, proizišlo iz legalnog i legitimnog pravom uređenog postupka, imanentnog i drugim evropskim državama, nezavisno i od njihovog tadašnjeg društvenog uređenja, to ne predstavlja razlog za rehabilitaciju u smislu pravila Zakona o rehabilitaciji, o čemu se i radi u ovom konkretnom slučaju.

LEGALNOST I LEGITIMNOST PRAVNE REAKCIJE NA RATNO PROFITERSTVO

Pravna reakcija na ratno profiterstvo je u posleratnoj Jugoslaviji i Srbiji bila kako legalna, tako i legitimna, te nije proizlazila iz ideoloških/političkih/verskih/nacionalnih ili drugih diskriminatornih kriterijuma, iako je naravno, to vreme inače, bilo obeleženo između ostalog i odlukama o gubitku prava konkretnih građana, utemeljenim na ideološkim, političkim, verskim ili nacionalnim razlozima. Konačno, zato je i donesen i Zakon o rehabilitaciji, ali njegova primena svakako nije bezobalna.

Nije uopšte sporno da je čitav niz zakona posleratne Jugoslavije omogućavao i žestok „klasni obračun“. Dovoljno je spomenuti Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države od 25. avgusta 1945. godine (Službeni list DFJ, br. 66/45, od 1. septembra 1945. godine), kao i Zakon protiv nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaze (Službeni list DFJ, br. 26/45, od 25. aprila 1945. godine; Službeni list FNRJ, br. 56/46, 74/46 i 105/46), koji je inače, veoma tipičan izvor krivičnog

prava „svog vremena“, a koji se stoga, između ostalog, odlikovao izuzetnom represivnošću, pa i mogućnostima drakonskog kažnjavanja u određenim slučajevima. Konačno, u to vreme je primenjivana i Odluka o ustanku suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti (Službeni list RS, br. 1/1945, od 24. februara 1945. godine), te potom iz nje proizišla dopunjena Odluka o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti (Službeni list RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine). Bila je moguća i retroaktivna primena niza takvih propisa, a korišćena je i analogija.

Tim izvorima prava tog (posleratnog/revolucionarnog) vremena, je pored opravdanog krivičnog sankcionisanja/kažnjavanja učinilaca niza krivičnih dela, pa i ratnih zločina, ali i učinilaca zločina koji bi su imali karakter „veleizdaje“, što je sve suštinski bilo legitimno, omogućeno nekada i veoma teško kažnjavanje između ostalog i „ideoloških/političkih protivnika“ tog vremena. Onda kada je primena takvih zakonskih i drugih propisa dovela do toga da određeno lice bude lišeno života, slobode ili drugih prava iz političkih, verskih, nacionalnih ili ideoloških razloga, moguća je njegova rehabilitacija shodno pravilima Zakona o rehabilitaciji. Međutim, prethodno navedeni izvori prava u socijalističkoj Jugoslaviji i Srbiji tog vremena, kao i bilo koji drugi zakon te vrste, nisu primenjeni kada se radi o konkretnom slučaju kojom je konkretna imovina oduzeta u postupku oduzimanja ratne dobiti.

Širom Evrope, što znači kako u svim državama koje su bile okupirane tokom Drugog svetskog rata, tako i u državama koje su u ratu učestvovala, a nisu bile okupirane (izuzimajući ostrvo Džerzi u Lamanšu/Engleskom kanalu, koje je Nemačka zauzela), poput Velike Britanije, primenjivani su odgovarajući pravni mehanizmi reagovanja na ratno profiterstvo, što se svodilo na uvođenje posebnih veoma visokih poreskih stopa na dobit stečenu u uslovim rata, oduzimanje imovine koja se smatrala ratnom dobiti i slično. Takvi pravni mehanizmi nisu bili neka posebna osobenost socijalističkih država tog doba, pa ni socijalističke Jugoslavije i socijalističke Srbije u njenom sastavu, te nisu imali element tzv. klasne borbe i „eksproprijacije eksproprijatora“, već su oni naprotiv, primenjivani i u kapitalističkim državama koje su imale tržišnu privredu.

Tradicionalno se smatra da nije moralno prihvatljivo da se u vreme kada je „rat nekome rat, a nekome brat“, stiče bilo kakva posebna i „ekstra“ dobit. Suština je da nije moralno da se ratno i okupaciono vreme samo po sebi koristi za sticanje dobiti koja bi bila veća od one koja bi se mogla ostvariti u mirnodopsko doba. Nije naravno, uvek ono što je nemoralno i neetičko, automatski i sankcionisano pravom, ali nekada, kao u ovom slučaju, jeste i tako. Takav etički stav je širom posleratne Evrope, pa i u socijalističkoj Jugoslaviji, bio izražen i donošenjem, te primenjiva-

njem odgovarajućih pravnih propisa, kao što je u Jugoslaviji tog doba bio Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije.

Vreme rata i okupacije nije vreme u kojem bi bilo ko trebalo da se obogati i uopšte, stiče neku posebnu i veću dobit od one koja je moguća u „normalnim“ okolnostima privređivanja, iako je naravno, nažalost, svaki rat bio u velikoj meri i prilika da se stiče i „ratni profit“. Kako je takva vrsta profita utemeljena na posebno teškim ratnim okolnostima, koje podrazumevaju teško ekonomsko stanje većine stanovništva, nekada i ekonomsku bedu, uz gubitke života i druge vrsta stradanja, uvek se smatralo nemoralnim da se u takvom vremenu i pre svega, zahvaljujući takvim društvenim okolnostima, stiče veći profit. To i predstavlja suštinski *ratio legis* „pravnog obračuna“ sa ratnim profiterima. Tako je bilo u većini evropskih država, a tako je bilo i u posleratnoj Jugoslaviji. Stoga je Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije („Službeni list DFJ“, br. 36/45) bio suštinski legitiman. On nije podrazumevao da se ratna dobit utvrđuje na temelju bilo kojeg posebnog diskriminatornog kriterijuma poput nacionalnog/ideološkog/verskog/političkog, već je suštinski bio utemeljen na načelnom stavu da nije prihvatljivo da se u vreme rata i okupacije stiče veća dobit od one koja bi bila moguća u redovnim/normalnim okolnostima.

Stoga, kako su to pravilno i zaključili redovni sudovi (Viši sud u Beogradu i Apelacioni sud u Beogradu), uopšte i nije od značaja legalnost, odnosno legalno poreklo finansijskih sredstava kojima je kupljena konkretna nepokretnost, a čime je stečena ratna dobit. Dakle, ratna dobit je stečena konkretnom kupovinom, a ne sticanjem novca/sredstava za kupovinu. Ni tadašnji nadležni organi shodno pravilima Zakona o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije se nisu u to upuštali, što znači da su praktično prihvatili da se radilo o legalno stečenim novčanim sredstvima, ali da je potom, iz načina i vremena njihovog „plasiranja“ proizišla konkretna ratna dobit. Drugim rečima i jednostavnije objašnjeno, ovo se svodi na zaključak da je konkretna nepokretnost kupljena suviše jeftino, a da je takva cena proizišla iz korišćenja ratnih/okupacionih okolnosti.

Ni tadašnji nadležni organi u postupku oduzimanja ratne dobiti, kao ni redovni sudovi u postupku rehabilitacije, ne samo da se suštinski, nisu ni upuštali u pitanje legalnosti novca kojim je kupljena konkretna nepokretnost u vreme rata i okupacije, već su u odnosu na to pitanje bili i prilično benovolentni, te praktično bez nekog posebnog razmatranja tog pitanja prihvatili tvrdnje kako lica od kojeg je oduzeta ratna dobit, tako potom i podnositeljke zahteva za rehabilitaciju. Tako je učinjeno jer se to s pravom, smatralo nebitnim za suštinu stvari koja se svodila na pitanje realne cene/vrednosti kupljene nepokretnosti, za šta je u postupku oduzimanja ratne dobiti oce-

njeno da je praktično kupljena „ispod cene“, odnosno suviše/nerealno jevtino, što se svelo na sticanje ratne dobiti.

Već same tvrdnje da se radi o novcu (sto dukata), koji potiče iz miraza, koji prvo nije dat zbog udaje „protivno volji dede“, a da je potom naknadno ipak dat, jer se „deda pokajao, pa poslao miraz“, nisu verovatno mogle biti valjano proveravane, ni u vreme kada se oduzimala ratna dobit, a naravno, one su realno bile teške za nekakvo „istražno proveravanje“ u vanparničnom postupku i u vreme kada se odlučivalo o zahtevu za rehabilitaciju, pa je prvostepeni sud u tom pogledu poklonio veru iskazu same podnositeljke zahteva za rehabilitaciju i jednog svedoka, ali to u ovom slučaju u stvari, uopšte i nije bitno, jer kao što je prethodno objašnjeno, u samom postupku oduzimanja ratne dobiti nije ni bilo relevantno pitanje porekla novca kojim je kupljena konkretna nepokretnost.

Ova dva prethodno objašnjenja osnovna razloga zbog kojih nije potrebno rehabilitovati konkretno lice („M.N.“), čija se rehabilitacija zahtevala u postupku pred redovnim sudovima, koji su to opravdano odbili, međusobno su povezana i uslovljena, jer iz karaktera oduzimanja tzv. ratne dobiti i tog vida pravnog reagovanja na ratno profiterstvo/sticanje ratne dobiti, a što nije bilo ideološkog karaktera, proizlazi i da lice od kojeg je primenom takvog pravnog mehanizma oduzeta konkretna imovina, nema pravo na rehabilitaciju, te uopšte ni ne spada u „krug“ lica koja se mogu rehabilitovati shodno važećem Zakonu o rehabilitaciji.

SRPSKA NACIONALNA ČAST U VREME REVOLUCIJE

Ovih dana je 79 godina od objavljivanja jedne za pravnu nauku, pravnu istoriju, ali i srpsku opštu istoriju, veoma interesantne odluke o formiranju jednog posebnog oblika „para krivičnog suda“, koji je ostavio značajan istorijski trag. To je bila Odluka o ustanku suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti. Radilo se i o veoma specifičnom izvoru kaznenog prava u epohi pobedonosnih pohoda na tlu Srbije Narodnooslobodilačke vojske, ali i sovjetske armije. Bilo je to i vreme revolucije, koja je bila na korak do definitivnog trijumfa. Iako nikada nije bilo sporno da nacionalni izdajnici i raznovrsni saradnici okupatora, uvek zaslužuju pravičnu kaznu, „pranje srpske nacionalne časti“ imalo je i karakter klasnog obračuna, te se temeljilo i na visokom stepenu arbitrarnosti. Na temelju ovoga je naravno, nekada dolazilo i do povreda ljudskih prava, koje su kasnije postale i element odlučivanja u tzv. rehabilitacionim postupcima. U takvom su ambijentu, a svakako još i neuporedivo više tokom vremena rata i okupacije, nekada činjena i krivična dela koja u fenomenološkom smislu spadaju u „zločine mržnje“ (Ćirić, 2020, str. 10).

U Odluci o ustanku suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti nisu na jasan ni iole precizan/preciziran način definisana bitna obeležja zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, kao što se to inače čini u svakom i iole regularnom izvoru krivičnog prava, već su korišćene veoma široke formulacije koje su bile istovremeno i neka vrsta „preambule“ te odluke i definicija zajedno objašnjenih zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti.¹⁰ Nakon takve bezobalne „definicije“ sasvim se rutinski govori o zločinima protiv srpske nacionalne časti i kaznama za njih, koje su bile veoma stroge.

Naime, u uvodnom delu odluke se navodi: „U vreme kada je Srbija bila pod fašističkom okupacijom, kada je srpski narod prolazio najteže godine svoje istorije, u vreme kada su najbolji sinovi i kćeri srpskog naroda sa oružjem u ruci i svim sredstvima vodili nepoštednu borbu protiv okupatora, braneći slobodu svog naroda i čast srpskog imena, kada se srpski narod borio na život i smrt sa fašističkim okupatorima, našli su se u srpskom narodu kapitulanti i izrodi koji su, bilo iz lične i socijalne sebičnosti, bilo iz kukavičluka, na ovaj ili onaj način, saradivali sa okupatorom, služili u njegovom aparatu ili mu činili usluge raznih oblika. Na taj način oni su izdali svoj narod i ukaljali svoje nacionalne ime i čast. Obnavljajući svoju oslobođenu zemlju srpski narod ne može ostaviti bez kazne ove zločine i prestupe, kojima su njihovi počinitelji naneli štetu i sramotu srpskom narodu.“

Na osnovu takve „preambule“ i „definicije“ odgovarajućih delikata, Velika antifašistička skupština Srbije je donela Odluku o ustanovljavanju Specijalnog suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, koji je, putem svojih odeljenja na celokupnoj teritoriji Srbije, sudio „svakom licu koje je za vreme neprijateljske okupacije počinilo zločin ili prestup protiv srpske nacionalne časti“.

Specijalni sud za suđenje za zločine i prestupe protiv srpske nacionalne časti je preko svojih odeljenja na celokupnoj teritoriji Srbije sudio ljudima koji su za vreme neprijateljske okupacije učinili zločin ili prestup protiv srpske nacionalne časti. Činili su ga obični građani, radnici, seljaci, oficiri, ali i tzv. poštena inteligencija tog vremena, poput studenata i učitelja. Nije vodio postupke za veleizdaju ili pomaganje okupatoru u ratnim zločinima, što je bilo u nadležnosti „pravih“ krivičnih sudova tog vremena.

Ako bi Specijalni sud ustanovio da se radi o „težem zločinu koji traži smrtnu kaznu“, on bi se oglašavao nenadležnim, te bi „upućivao krivca nadležnom sudu“. Ipak, i sam je mogao izricati stroge sankcije, poput kazne gubitka nacionalne časti

---

¹⁰ Doduše u samoj toj odluci bilo je propisano da će Antifašistička skupština Srbije, odnosno njeno predsedništvo, „izdati potrebne zakonske odluke, u kojima će se bliže odrediti krivice koje će suditi Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti, uređenje suda i postupak“.

koja uključuje gubitak građanske časti, kazne lakog ili teškog prisilnog rada, kao i kazne konfiskovanja imovine. Gubitak nacionalne časti je mogao biti vremenski ili doživotan, a kazna prisilnog rada je mogla biti izrečena u trajanju do deset godina.

Ovu odluku je u Beogradu 11. novembra 1944. godine (dakle, još uvek u vreme rata i svega dvadesetak dana nakon oslobođenja Beograda), donelo Veliko antifašističko veće Srbije, a ona je tek u februaru 1945. godine objavljena u Službenom glasniku RS, što je već samo po sebi bila pravna improvizacija.

O duhu vremena u kojem je nastao i delovao Specijalni sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti mnogo govori i tekst predloga Velikog antifašističkog veća Srbije da se Josipu Brozu dodeli orden narodnog heroja, objavljen u istom Službenom glasniku, u kojem je objavljena i odluka o formiranju i sastavu Specijalnog suda, što je obrazloženo na jedan neverovatno ulizički način, u maniru kojeg se ne bi postideli ni sovjetski komunisti u pohvalama Staljinu, niti kineski komunisti kada bi hvalili Mao Cedunga.¹¹

Potom je u martu 1945. godine, dopunjenom Odlukom o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti, precizirano da se zločinima i prestupima protiv srpske nacionalne časti (Službeni glasnik RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine) smatraju „sva ona dela kojima se šteti ili može štetiti ugledu i časti srpskog naroda i njegovoj borbenog otpornoj snazi ukoliko ta dela ne spadaju u veleizdaju i pomaganje okupatoru u vršenju ratnih zločina. U takve zločine i prestupe su spadali politička, propagandna, kulturna, umetnička, privredna, pravna, administrativna i druga saradnja sa okupatorom i domaćim izdajnicima“.

Kao primeri takve saradnje navode se „a) učešće u izdajničkim, političkim i vojničkim organizacijama, ili pomaganje takvih; sve radnje kojima se opravdavala okupacija, odnosno osuđivala narodno-oslobodilačka borba, neposredna ili posredna dostava nekog lica, koja je imala ili mogla imati za posledicu opasnost po dostavljeno lice, stavljanje svog privrednog preduzeća u službu okupatora, važniji rad u privrednom preduzeću, odnosno preduzeću koje koristi okupatoru, obavlja-

¹¹ Predlog srpskog komunističkog rukovodstva tog vremena da se Titu dodeli zvanje narodnog heroja temelji se na Titovoj ulozi „u doba uporne borbe protiv izdajnika koji su hteli da ukaljaju srpsko ime zločinima protiv bratskih naroda“. Ističe se da će „Srbija uvek biti zahvalna maršalu Titu što ju je svojim mudrim rukovodstvom, svojom bratskom ljubavlju vodio putem pravedne borbe za slobodu i svetlim putem jedinstva sa rođenom braćom“, uz isticanje da je pod njegovim rukovodstvom „Srbija našla svoje pravo mešto među svojim sestrama u velikom moćnom zdanju demokratske federativne Jugoslavije“, a da je „u Josipu Brozu Titu Jugoslavija dobila najvećeg vojskovođu pod čijom komandom naša Narodnooslobodilačka vojska donosi slobodu našim narodima i uzdiže narode Jugoslavije među prve narode sveta“. Ovo je bio samo delić neukusnih i krajnje neumerenih hvalospeva srpske komunističke elite tog vremena upućenih Josipu Brozu Titu u krajnje ulizičkom/snishodljivom predlogu da nekadašnji austro-ugarski kaplar, a potom jugoslovenski maršal, postane i narodni heroj.

nje liferacije za račun okupatora, zastupanje interesa okupatora pred sudovima, služenje u policijskom ili činovničkom aparatu na mestu naročito važnom za okupatora; b) svako održavanje prisnih odnosa sa predstavnicima okupatorske vojske i vlasti; v) krivice po položaju odgovornih lica iz državne uprave, koje se sastoje u propuštanju dužnih napora da ne dođe do sramnog poraza i kapitulacije Jugoslavije u 1941. godini“.

Sud za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti mogao je izricati sledeće sankcije, koje su u Odluci o osnivanju tog suda i formalno bile definisane kao *kazne*. To su bile: 1) kazna gubitka nacionalne časti, koja u sebi uključuje gubitak građanske časti; 2) kazna lakog ili teškog prisilnog rada i 3) kazna konfiskovanja imovine.¹² Gubitak nacionalne časti je mogao biti *vremenski* ili *doživotan*, a kazna prisilnog rada je mogla biti izrečena u vremenu najviše do deset godina.

Istorija Srbije je veoma značajna, a Srbi su jedan, iako ne brojna, veliki istorijski narod, koji se nažalost ponekad odlikuje i „kratkim pamćenjem“. Istorija je učiteljica života, takva treba da bude i istorija prava, koje se mora posmatrati ne samo kroz analizu nekada važećih zakona i drugih opštih pravnih propisa, već i proučavanjem duha vremena u kojem su ti propisi nastajali i primenjivani. To važi i za istoriju našeg krivičnog prava. Krivično pravo socijalističke Jugoslavije je u svom zenitu bilo moderno krivično pravo, daleko sličnije tadašnjim zapadnoevropskim krivičnim zakonodavstvima, nego krivičnom pravu klasičnih real-socijalističkih država, ali je

---

¹² Konfiskacija imovine je postojala u skoro celokupnom periodu trajanja socijalističke Jugoslavije i njenog krivičnog prava. Tek je pred sam kraj postojanja SFRJ ona izbrisana iz kataloga krivičnih sankcija. Ta kazna je bila posebno dominantna u prvim posleratnim godinama i u prvom postrevolucionarnom stadijumu krivičnog prava socijalističke Jugoslavije. U prvim posleratnim godinama konfiskacija je bila i u funkciji obračuna sa klasnim „neprijateljima“, te je imala karakter i „eksprijacije eksprijatora“, u duhu vladajućeg marksističkog pogleda na svet. U kasnijim fazama krivičnog prava socijalističke Jugoslavije, kada je već primenom mehanizama nacionalizacije i do tada realizovanim konfiskacijama došlo do razvlašćivanja ranije „vladajuće klase“, uz poštovanje apsolutne dominacije prvo državne, a kasnije društvene svojine, konfiskacija praktično gubi karakter mere koja je, između ostalog, bila i u funkciji obračuna sa „klasnim neprijateljima“.

Konfiskacija ni inače, kao krivična sankcija, već nakon prohujalih prvih posleratnih godina nije imala preveliki značaj, a u zreloj dobi socijalističkog krivičnog prava ona je bila skoro isključivo „rezervisana“ za učinioce teških privrednih krivičnih dela. Konfiskacija kao krivična sankcija/kazna formalno je uvek mogla da se odnosi i na deo imovine i na celokupnu imovinu učinioaca kojem bi takva kazna bila izrečena, to je mogla da bude potpuna ili delimična, ali i tada uz određena limitiranja. Naime, ni potpunom konfiskacijom se učinilac krivičnog dela ipak ne bi potpuno lišavao baš svoje celokupne imovine jer je i izricanje takve vrste konfiskacije, tokom celokupnog perioda trajanja krivičnog prava socijalističke Jugoslavije, uvek podrazumevalo da mu se ostavi onaj deo imovine koji je bio neophodan za izdržavanje kako njega, tako i lica koja je po zakonu bio dužan da izdržava. To znači da je određeni nužni deo imovine uvek bio izuzet od konfiskovanja.

njegov početak u postrevolucionarnom periodu bio ne samo nedemokratski već često i brutalan, pa i krvav.

Naravno, u vreme kada je u Srbiji primenjivano neposredno revolucionarno krivično pravo pri kraju Drugog svetskog rata i u prvim godinama nove države, to je osim opravdanog obračuna sa nacionalnim izdajnicima i raznim vrstama zločinaca, imalo i karakter brutalne klasne borbe, a mnogi Srbi su, nažalost, kako tada, tako i sada, bili i ostali skloni da svoje političke protivnike i oponente, često posmatraju kao neprijatelje. To je imalo radikalni karakter u revolucionarno vreme, a toga se kao velike opasnosti treba čuvati i u mnogo mirnijim vremenima.¹³

---

¹³ Škulić, *Srpska nacionalna čast u vreme revolucije*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/605902/Pogledi/Srpska-nacionalna-cast-u-vreme-revolucije> (Pristupljeno 7. jula 2024. godine).

ZAKLJUČAK

Jedna stara jevrejska ili kineska kletva kaže: „Dao ti Bog da živiš u interesantnim vremenima“. Nažalost, u Srbiji su već dugo veoma interesantna vremena.

Naravno, izuzetno su interesantna i vremena rata i okupacije, revolucije, radikalnih promena društveno-političkog sistema, pa potom ponovo vraćanja na sistem koji je postojao pre revolucije, a sve to još i kombinovano sa raspadom nekadašnje Jugoslavije u krvavom građanskom ratu, teškim ekonomskim sankcijama, svojevremenom hiper inflacijom i tako dalje.

U takvom ambijentu „interesantnih vremena“ dolazilo je često i do povreda ljudskih prava, pa i drastičnog kažnjavanja u krivičnom postupku, ali nekada i kapitalnog kažnjavanja bez vođenja ikakvog sudskog postupka. Na ovome se između ostalog, temelji i ratio legis Zakon o rehabilitaciji, čija je primena međutim, često skopčana i sa velikim problemima, koji nekada dovode između ostalog i do rehabilitacije nekih koje nije trebalo rehabilitovati, kao i obrnuto do nerehabilitacije ljudi koje je trebalo rehabilitovati.

Praksa Ustavnog suda koja se tiče rehabilitacije je takođe, interesantna, isto kao što su interesantna i ta vremena u kojima su aktuelne i potencijalne povrede ljudskih prava učinjene iz pre svega, političkih i ideoloških razloga, ali i nekih drugih diskriminatornih motiva, a na čemu se temelji moguća rehabilitacija konkretnih ljudi. Tu praksu je potrebno i dalje analizirati kako u čisto pravno-tehničkom, tako i u doktrinarnom smislu, a u radu Ustavnog suda je neophodno i dalje sazrevanje svesti da on kao ni inače, ni onda kada se radi o ustavnim žalbama koje se tiču rehabilitacije, ne treba da bude formalistički nastrojen, niti postupa instanciono, te da pored toga, svakako ne sme da se upušta u vrednovanje odluka redovnih sudova, koje bi se svelo na utvrđivanje činjeničnog stanja.

LITERATURA

- Atanacković, D. (1986) *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bačić, F. i sar. (1986) *Komentar Krivičnog zakona SFRJ*. Beograd: Savremena administracija.
- Čejović, B. (1986) *Krivično pravo u sudskoj praksi – druga knjiga – posebni deo*. Beograd: Jugoslovenski zavod za produktivnost rada.
- Čučilović, I. (2021) Udruženi zločinački poduhvat u praksi Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju, *Crimen*, 12(1), 81-99.
- Ćirić, J. (2008) *Objektivna odgovornost u krivičnom pravu*. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Ćirić, J. (2015) Genocidna namera, *Crimen*, 6(1), 27-45.
- Ćirić, J. (2020) *Knjiga o mržnji - Sa reči na dela...Od govora do zločina mržnje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jakovljević, D. (1981) *Rehabilitacija u krivičnom pravu*. Beograd: Naučna knjiga.
- Jescheck, H., Weigend, T. (1996) *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Kühl, K. (2014) Pet poglavlja iz nenapisane knjige o (krivičnom) pravu i moralu, *Crimen*, 5(1), 3-17.
- Lazarević, Lj. (1991) *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Radovanović, M., Đorđević, M. (1977), *Krivično pravo – posebni deo*. 7. Beograd: Savremena administracija.
- Roxin, C., Greco, L. (2020) *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Band I – Grundlage – Der Aufbau der Verbrechenslehre*. München: C. H. Beck.
- Stojanović, Z. (2024) *Krivično pravo – opšti deo*. 29. Novi Sad: Pravni fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Škulić, M. (2018) Uloga Ustavnog suda u krivičnopravnom sistemu Republike Srbije, *Bilten Vrhovnog kasacionog suda*, 2, 205-254.

- Škulić, M. (2022) *Međunarodno krivično pravo – Prostorno važenje krivičnog prava, Krivično pravo međunarodnog porekla, Međunarodna krivičnopravna pomoć, Zadžeci krivičnog prava EU*. Beograd: Službeni glasnik.
- Škulić, M. (2022) *Međunarodno krivično pravo*. 2. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Vuković, I. (2021) *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Zlatarić, B. (1958) *Krivični zakonik u praktičnoj primjeni – 2. svvezak – posebni dio*. Zagreb: Narodne novine – novinsko-izdavačko poduzeće.

PRAVNI PROPISI

- Bundesgesetz vom 1962. über die Entschädigung von Umsiedlern und Vertriebenen (Umsiedler- und Vertriebenen- Entschädigungsgesetz - UVEG.)* (1962).
- Deutsch-österreichischen Finanz- und Ausgleichvertrages (Bad Kreuznacher Abkommen)* (1961).
- Gesetz über den Lastenausgleich (Lastenausgleichsgesetz - LAG)* (1952).
- Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebengesetz - BVFG)* (1953).
- Odluka o sudu za suđenje zločina protiv srpske nacionalne časti*, Službeni glasnik RS, br. 3/45, od 10. marta 1945. godine.
- Odluka o ustanovi suda za suđenje zločina i prestupa protiv srpske nacionalne časti*, Službeni list RS, br. 1/1945, od 24. februara 1945. godine.
- Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 98/2006 i 115/2021.
- Zakon o krivičnim delima protiv naroda i države* (1945), Službeni list DFJ, br. 66/45.
- Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije* (1945), Službeni list DFJ, br. 36/45.
- Zakon o rehabilitaciji*, Službeni glasnik RS, br. 33/2006 i br. 92/2011.
- Zakon o Ustavnom sudu*, Službeni glasnik RS, br. 109/07, 99/11, 18/13 - odluka US, 40/15 - dr. zakon, 103/15 i 10/23.

Zakon protiv nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotáže, Službeni list DFJ, br. 26/45; Službeni list FNRI, br. 56/46, 74/46 i 105/46.

SUDSKA PRAKSA

Odluka Ustavnog suda UŽ-1971/2018 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 34/2019.

Odluka Ustavnog suda UŽ-1982/2016 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 3/2019.

Odluka Ustavnog suda UŽ-4668/2015 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 26/2018, od 5. aprila 2018. godine.

Odluka Ustavnog suda UŽ-4668/2015 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 39/2018, od 25. maja 2018. godine.

Odluka Ustavnog suda UŽ-8669/2019 i izdvojeno mišljenje prof. dr Milana Škulića, sudije Ustavnog suda, Službeni glasnik RS, br. 47/2024, od 24. maja 2024. godine.

Presuda ESLJP, *Kuznetsov i drugi protiv Rusije*, od 11. januara 2007. godine.

INTERNET IZVORI

Škulić M. (2024) *Srpska nacionalna čast u vreme revolucije*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/605902/Pogledi/Srpska-nacionalna-cast-u-vreme-revolucije> (Pristupljeno 7. jula 2024. godine).

ONE VIEW OF REHABILITATION – WITH SPECIAL REFERENCE
TO THE PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL
COURT OF SERBIA

Milan Škulić, PhD*

In the article is explained the mechanism of action of the Constitutional Court regarding several selected cases of constitutional appeals that concerned rehabilitation according to the Law on Rehabilitation. All the analysed cases are based on the isolated opinions of the author of the work – as a judge of the Constitutional Court.

The following aspects of the decision-making of the Constitutional Court in the matter of rehabilitation are explained in the article: 1) the question of justification/unjustification of the rehabilitation of former Volksdeutscheers and members of other national minorities - compensated in their home countries or who were part of the occupation forces during the Second World War, 2) the problem of rehabilitation of people who, during the Second World War and the occupation of the Kingdom of Yugoslavia, potentially committed war crimes, but were only “formally” declared as the „people enemies“ and not to be war criminals, 3) the issue of rehabilitating people who were legally condemned as ideological opponents in the SFRY, 4) the problem of rehabilitating people who were already “rehabilitated by history itself” and 5) the problem of rehabilitating potential war profiteers during the period of occupation Kingdom of Yugoslavia during the Second World War.

KEYWORDS: *rehabilitation, Constitutional Court, criminal offences, war crimes, ideology*

© 2024 by authors

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International

---

* Full Professor, University of Belgrade - Faculty of Law; Judge of the Republic of Serbia Constitutional Court.